

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Rozpad SSSR a ekonomická transformace Ruské federace

Collapse of the USSR and the Transformation of the Russian Economy

Student: Jan Kurník
Vedoucí bakalářské práce: Ing. Ondřej Kříž

Ostrava 2014

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra národohospodářská

Zadání bakalářské práce

Student:

Jan Kurník

Studijní program:

B6202 Hospodářská politika a správa

Studijní obor:

6202R027 Národní hospodářství

Téma:

Rozpad SSSR a ekonomická transformace Ruské federace
Collapse of the USSR and the Transformation of the Russian Economy

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Teoretická východiska ekonomické transformace
3. Snaha o ekonomickou transformaci SSSR a rozpad SSSR
4. Ekonomická transformace Ruské federace
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratk

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Seznam příloh

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

- BATURIN, Jurij M. et al. *Jelcinova epocha 1988 – 2000: Od Gorbačeva k Putinovi*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2003. ISBN 80-242-1084-3.
- BOYCKO, Maxim, Andrei SHLEIFER and Robert W. VISHNY. *Privatizing Russia*. London: MIT Press, 1995. ISBN 0-262-02389-X.
- CIHELKOVÁ, Eva a Jaroslav FINGERLAND. *Komparativní ekonomika: střední a východní Evropa*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1992. ISBN 80-7079-866-1.
- JONÁŠ, Jiří a Aleš BULÍŘ. *Ekonomie reformy: vybrané stati o teoretických a praktických otázkách přechodu k tržní ekonomice*. Praha: Management Press, 1995. ISBN 80-85603-84-5.

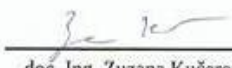
Formální náležitosti a rozsah bakalářské práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Ondřej Kříž**

Datum zadání: 22.11.2013

Datum odevzdání: 09.05.2014

doc. Ing. Zuzana Kučerová, Ph.D.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Rozpad SSSR a ekonomická transformace Ruské federace vypracoval samostatně. Veškerou použitou literaturu a podkladové zdroje uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Ostravě dne 9.5.2014

Jan K. B.

Podpis

Poděkování

Za odborné vedení bakalářské práce patří poděkování vedoucímu práce Ing. Ondřeji Křížovi.

Obsah

1. Úvod	5
2. Teoretická východiska ekonomické transformace	7
2.1 Socialistická ekonomika	7
2.2 Vlastnictví a vlastnická práva	9
2.3 Transformace ekonomiky	10
2.3.1 Washingtonský konsensus	10
2.3.2 Transformace socialistické ekonomiky	11
2.4 Liberalizace trhů	12
2.5 Stabilizace ekonomiky	13
2.6 Šoková terapie	13
2.7 Gradualismus	15
2.8 Privatizace a restrukturalizace podniků	15
2.8.1 Rychlá privatizace	16
2.8.2 Pomalá privatizace	17
2.8.3 Decentralizovaná a centralizovaná privatizace	17
2.9 Standardní a nestandardní privatizační metody	18
2.9.1 Kupónová privatizace	18
2.9.2 Zaměstnanecké vlastnictví	19
2.9.3 Restituce	19
3. Snaha o ekonomickou transformaci SSSR a rozpad SSSR	20
3.1 Výchozí stav před zahájením reforem M. Gorbačeva	20
3.2 Období přestavby, otevřenosti a urychlení	20
3.3 Vývoj vybraných ukazatelů bývalých svazových zemí SSSR	25
3.3.1 Index počátečních podmínek (IPP)	25
3.3.2 Index lidského rozvoje	26
3.3.3 Indikátory transformace	28
3.3.4 Index politických práv a občanských svobod	29
3.3.5 Indikátory vládní a institucionální kvality	31
4. Ekonomická transformace Ruské federace	34
4.1 Počátky ekonomické transformace Ruské federace	34
4.2 Privatizační program	35
4.2.1 Kupónová privatizace	36
4.3 Vývoj HDP	38
4.4 Období radikálnějších reforem	39
4.4.1 Stínová ekonomika	40

4.4.2 Barterový obchod	41
4.4.3 Příliv přímých zahraničních investic	42
4.5 Nový vládní program	43
4.5.1 První čečenská válka	44
4.5.2 Období optimismu	44
4.6 Ruská krize	45
4.6.1 Únik kapitálu do zahraničí	46
4.6.2 Ruský organizovaný zločin	46
4.6.3 Příjmová nerovnoměrnost	48
4.6.4 Korupce	49
4.7 Období po krizi	51
5. Závěr	53
Seznam literatury	55
Seznam zkratk	59
Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	60

1. Úvod

Rozpad SSSR znamenal jednu z nejdůležitějších událostí konce 20. století. Rozpad tohoto státního celku, jehož existence trvala více než 70 let představoval, mimo ukončení studené války vedené od konce 2. světové války, především také vznik 15 nových suverénních států, které získaly možnost samostatně určovat svůj politický a ekonomický směr. Ekonomická transformace Ruské federace je oproti transformujícím se zemím bývalé SSSR, či zemím střední Evropy ojedinělá především díky rozloze tohoto státního útvaru, velikosti obyvatelstva, jeho etnickou různorodostí a politickému vývoji během celého 20. století.

Cílem bakalářské práce „Rozpad SSSR a ekonomická transformace Ruské federace“ je popsat příčiny, které vedly k rozpadu SSSR a porovnat následný vývoj v bývalých zemích SSSR s podrobnějším zaměřením na ekonomickou transformaci v Ruské federaci.

Bakalářská práce se skládá z 5 kapitol, které obsahují dílčí podkapitoly. Bakalářská práce využívá metod komparace, deskripce, analýzy a historické metody. První kapitolou je úvod, kde je vymezen cíl práce a nastíněna struktura práce dle jednotlivých kapitol.

Druhá kapitola se zabývá teoretickými východisky procesu ekonomické transformace, jednotlivými strategiemi samotného transformačního procesu, fázemi transformačního procesu, procesem privatizace, strategiemi privatizačního procesu a teoretickými poznatky, které s procesem ekonomické transformace úzce souvisí.

Třetí kapitola bakalářské práce se zaměřuje na příčiny a ekonomicko-politické souvislosti rozpadu SSSR a to především proces perestrojky, glasnosti, uskorenija a jejich politických a ekonomických důsledků. Dále bude v této kapitole porovnáván politicko-ekonomický vývoj, kterým se po rozpadu SSSR ubíraly jednotlivé bývalé svazové republiky tohoto zaniklého státního útvaru.

Čtvrtá kapitola se podrobněji zaměří na ekonomickou transformaci v Ruské federaci. Mimo čistě ekonomických oblastí jako je proces liberalizace, stabilizace a privatizace bude tato kapitola zaměřena také na charakteristické jevy, které provázely transformaci v Ruské federaci, a to konkrétně oblast korupce, daňových úniků, organizovaného zločinu a jeho vliv na ekonomiku a demokracii a další.

Pátou kapitolou je závěr, kde bude rekapitulován průběh jednotlivých kapitol a kde bude zhodnocen vývoj, kterým se vydaly bývalé státy SSSR, a průběh transformace v Ruské federaci.

Zdroje dat pro empirickou část práce byly převážně čerpány od mezinárodních institucí, jako jsou EBRD, OSN, Freedom House, Transparency International, World Bank a z publikovaných vědeckým článků, které se zabývaly procesem ekonomické transformace v zemích bývalého socialistického bloku.

2. Teoretická východiska ekonomické transformace

2.1 Socialistická ekonomika

Ekonomika bývalého východního bloku je dle Holmana (2000) nepřesně označována jako centrálně plánovaná ekonomika. Důvodem této nepřesnosti je, že centrální plánování je dominantním, nikoliv však jediným elementem socialistické, popřípadě komunistické ekonomiky. Její podstatou je neexistence trhů a tím pádem i neexistence tržních cen, které by plnily funkci alokační, neboť ceny nařízené centrem neodrážely spotřebitelské preference ani vzácnost ekonomických zdrojů. Docházelo tedy k neefektivnosti, kdy ekonomické zdroje nebyly efektivně alokovány. Úřední ceny neplnily také funkce motivační a informační, centrální plánování se soustředilo především na plánování hmotných toků, zejména objemů produkce. Firmy nebyly motivovány k maximalizaci zisku tak jak je tomu u tržních ekonomik a finanční ukazatele sloužily pouze jako sekundární informace. Pokud na pokrytí hmotných vstupů nestačily vlastní příjmy podniku, dostával automatické dotace prostřednictvím státního rozpočtu nebo úvěru od státní banky. Prakticky tedy neexistovala možnost krachu.

Dalším základem byla neexistence svobodného podnikání a soukromého vlastnictví, podnikatelské funkce v podobě vyhledávání mezer trhu, inovace, specializace, nebo racionalizace výroby nebyly plněné nikým. Podniky neměly zájem na dosahování lepších výsledků, ty by vedly pouze k náročnějšímu plánu, tento systém vedl ke ztrátě motivace jak manažerů státních firem, tak jejich zaměstnanců (Žídek, 2006).

Podstatou centrálně plánované ekonomiky bylo dosažení optimálního stavu ekonomiky v podobě makroekonomického plánu sestaveného pomocí meziodvětvových a oborových bilancí. Problémem dle Cihelkové a Fingerlanda (1992) bylo především to, že bilance se netýkaly plného spektra výrobních a jiných kapacit, ale pouze části, neboť na úrovni celého státu není možné napláňovat vše. Dále plánování nikdy neprobíhalo zcela centralizovaným způsobem, na plánování se podílelo přímo jak centrum, tak jednotlivá ministerstva a další prvky systému (především samotné podniky). Docílení plánovaných výstupů bylo možné plnit výrobky, které byly na trhu poptávány, tak i výrobky po nichž byla poptávka minimální a zpravidla končily na skladu, v extrémním případě potom také neexistující fiktivní výrobou. Tento systém vedl k vyjednávání o podnikových vstupech a výstupech. Podniky měly zcela jiné preference než podniky v ekonomice tržní, jejich hlavní motivací byla snaha o maximalizaci svých vstupů a minimalizaci výstupů. Výsledkem byly měkké plány, které vedly k nadměrné náročnosti výroby z hledisek energetických, surovinových a pracovních. Výsledkem byla neefektivita výroby těchto producentů a špatná

kvalita i technická úroveň nabízeného zboží a velmi nízká produktivita práce, což se odrazilo na prohlubování stratifikace mezi kapitalistickou a socialistickou ekonomikou. Socialistické podniky neměly snahu o nápravu tohoto stavu, jelikož byl odbyt jejich nekvalitní výroby zaručen na domácím trhu, popřípadě trhu spřátelených socialistických ekonomik.

Struktura socialistické ekonomiky se vyznačuje oproti ekonomice tržní také svou deformací, jak uvádí Žídek (2006), ve struktuře ekonomiky, stejně jako v právním a politickém systému byla akceptovatelná jediná fundamentální teorie, a to marxistická. Ta neuznávala sektor služeb za produktivní činnost, socialistická ekonomika tedy preferovala průmysl, ve kterém spatřovala skutečné vytváření hodnot. Z ideových a politických pohnutek se jednalo především o průmysl těžký a vojenský. Jak uvádí Holman (2000), socialistické ekonomiky byly schopny dosahovat ekonomického růstu. Tento růst však nebyl intenzivní, který by byl založen na inovačním procesu a technologickém pokroku, tak jak je tomu v tržní ekonomice, ale převážně extenzivní, jehož základem byly vysoké kapitálové investice, které šly na úkor spotřeby obyvatelstva a nadměrného vytěžování přírodních zdrojů. Investice do vědy, výzkumu a vzdělání se neodrážely v implementaci inovací a technologického pokroku podnikových procesů a výkonů, neboť tyto podniky byly motivovány především k plnění svých měkkých plánů a zvyšování kvality výrobků, popřípadě snižování nákladů nebylo podniky preferováno.

Zahraničně obchodní politika socialistických ekonomik byla ovlivněná nekonkurenceschopností velké části produkovaného zboží na kapitalistických trzích. Zahraniční obchod se orientoval především na společný integrovaný trh socialistických zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). RVHP nebyla klasickou formou společného trhu, kde by docházelo k volnému pohybu zboží. Transakce byly zprostředkovány pomocí vládních bilaterálních dohod a vyúčtovány pomocí převoditelného rublu, proto se tento trh stal izolovaným pouze pro socialistické země. Nízká kvalita a konkurence na tomto trhu nepodněcovaly státní podniky zahraničního obchodu ke změně chování a zvyšování kvality, inovačním procesům, nebo k aplikaci nových technologií. To vedlo k dalšímu zvyšování zaostávání socialistické ekonomiky vůči ekonomice tržní (Kunešová, Cihelková a kolektiv, 2006).

Mezi klady socialistických ekonomik patřila především makroekonomická rovnováha, která se projevovala v podobě neexistence schodku státního rozpočtu, inflace, schodku platební bilance a nulové nezaměstnanosti, která se však odrážela ve velmi nízké produktivitě práce (Tomšík, 1999).

2.2 Vlastnictví a vlastnická práva

Holman (2011) rozlišuje vlastnictví na 2 skupiny: vlastnictví soukromé a veřejné. Vlastnictví je souborem vlastnických práv, která umožňují právo vlastněnou věc užívat (usus), právo mít z věci výnosy (usus fructus) a právo poskytnout věc jiné osobě, měnit její podoby, což zahrnuje také zničení (abusus). Mezi předpoklady efektivní operacionalizace patří: dělitelnost, vynutitelnost, převoditelnost a výlučnost vlastnictví. Rozdíl mezi soukromým a veřejným vlastnictvím je možnost prodeje vlastnického práva, což je možné pouze u soukromého vlastnictví, veřejné vlastnictví toto neumožňuje. U soukromého vlastnictví existuje pevná vazba mezi náklady a výnosy, vlastník si ponechává výnosy ze svého vlastnictví a ty ho motivují k efektivnímu nakládání se svým majetkem. U majetku ve veřejném vlastnictví se přímá vazba mezi náklady a výnosy vytrácí, úředníci nejsou motivováni k efektivnímu nakládání se svěřeným majetkem, protože nemají přímou vazbu na výnosy z tohoto majetku. Důležitým znakem soukromého vlastnictví je také schopnost podnikatelské pružnosti reagovat na měnící se strukturu poptávky, oproti byrokratické rigiditě a neschopnosti flexibilně reagovat. Majetek spravovaný v soukromém vlastnictví tedy dosahuje větší efektivnosti ve všech jejích typech oproti majetku ve vlastnictví veřejném.

S vlastnickými právy je možno obchodovat na trhu vlastnických práv, to se týká především akciových společností. Akcie je vlastnické právo na spolurozhodování ve společnosti a zisk jí generovaný. V tomto případě ovšem zpravidla dochází k oddělení vlastnictví od řízení společnosti a vzniká vztah principal - agent (pán a správce). Problém může nastat v případě, kdy zájmy správců jsou v rozporu se zájmy agentů, díky trhu vlastnických práv se ovšem tento problém zmenšuje. Nebude-li firma efektivně hospodařit s majetkem firmy, dojde ke snížení její tržní ceny. Základním zájmem správce je zachování své pozice na řízení firmy, v tomto případě by tedy došlo k jeho nahrazení. Správce je proto motivován k hospodárnému řízení firmy, chce-li si svou pozici udržet. I v tomto případě je soukromé vlastnictví také efektivnější než veřejné, neboť správce ve státním podniku nebude pod tlakem trhu vlastnických práv a to mu umožní maximalizovat svůj vlastní zájem, který ovšem může být v rozporu se zájmy společnosti a jejich vlastníků, v tomto případě tedy občanů (Holman, 2011).

Problémem ve vztahu pán a správce může být také morální hazard, to je situace, kdy si je jedinec vědom, že neponese v plné míře negativní důsledky svého jednání, a proto se chová jinak, než kdyby tyto důsledky v plné míře nesl. Zároveň si je také vědom, že tyto následky ponese jiný subjekt. Bude-li tedy státní manažer spravovat podnik zcela nehospodárně,

popřípadě bude-li podnikat riskantní kroky a opatření, tak neponese plnou zodpovědnost za své jednání a větší část odpovědnosti bude přenesena na daňové poplatníky a státní rozpočet (Růčková a Roubíčková, 2012).

Při nedostatečném vymezení vlastnických práv v případě společného vlastnictví, nebo volného zdroje, může docházet k situaci, kdy je tento zdroj nepřiměřeně nadužíván. Spoluvlastníci si konkurují ve spotřebě, což vede k neefektivnímu nakládání s tímto zdrojem. Tento problém se nazývá tragédie společného vlastnictví (The tragedy of the commons). Tomuto lze předejít přesným vymezením vlastnických práv a vytvořením institucí, které povedou k efektivnímu využívání a ochraně vlastnických práv (Brueggemann, 2013).

2.3 Transformace ekonomiky

Židek (2006) rozlišuje pojmy transformace a reforma, kdy je difference mezi těmito dvěma pojmy v komplexnosti změny, kdy při transformaci dochází ke změně kompletního fungování systému. Reforma naproti tomu představuje pouze změnu dílčího prvku systému, systém jako celek tedy zůstává zachován.

2.3.1 Washingtonský konsensus

Základním východiskem pro ekonomickou transformaci se stál Washingtonský konsensus doporučovaný Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou jako reformní balík, který však byl původně určen pro rozvojové země Latinské Ameriky nacházejících se v dluhové krizi. Tato doporučení tak neodrážela specifika transformujících se socialistických ekonomik oproti zemím Latinské Ameriky a samotných zemí střední a východní Evropy (SVE) mezi sebou. Washingtonský konsensus obsahoval 10 následujících doporučení (Zbořilová a Židek, 2005):

- 1) Fiskální disciplína
- 2) Změna priorit veřejných výdajů – výdaje by měly být směřovány do oblastí s vysokou ekonomickou návratností a s potenciálem pro zlepšení rozdělení příjmů, zároveň by mělo dojít k omezení subvencování domácností a podniků.
- 3) Daňová reforma - v podobě rozšíření daňové základny a snižování mezní daňové sazby s cílem zvýšení stimulů.
- 4) Liberalizace úrokových měr – úroková míra by měla být tržně determinována s cílem zlepšit umístění zdrojů.

- 5) Konkurenceschopný směnný kurz – udržitelný směnný kurz, který by zajistil konkurenceschopnost a přispěl k růstu exportu.
- 6) Liberalizace obchodu – postupné odstraňování překážek v obchodu.
- 7) Liberalizace přímých zahraničních investic – zrušení bariér bránících vstupu zahraničních firem na domácí trhy s cílem získat zahraniční zdroje kapitálu, znalosti a zkušenosti.
- 8) Privatizace
- 9) Deregulace – zrušení omezení, která brání vstupu nových firem na trh, a zrušení restrikcí, které oslabují konkurenci.
- 10) Vlastnická práva – zajištění dostatečné ochrany a vymahatelnosti vlastnických práv a to bez nadměrných nákladů.

2.3.2 Transformace socialistické ekonomiky

Transformace socialistické ekonomiky na ekonomiku tržní představuje komplexní změnu systému fungování státu nejen v oblasti ekonomické, ale také ve sféře politické a sociální. Ve srovnání centrálně plánovaného systému se systémem tržním se ukazoval ten socialistický méně efektivní jak v alokaci, tak i ve využívání výrobních zdrojů a uspokojování diferencovaných potřeb obyvatelstva. Svoboda ekonomického rozhodování a konkurenční prostředí evokuje inovaci a technologický pokrok. Centrálně plánovaná ekonomika oproti ekonomice tržní zaostávala v ekonomickém růstu i v životní úrovni obyvatelstva. Cílem ekonomické transformace tedy není jen změna ekonomického systému, ale i zvýšení efektivnosti, konkurenceschopnosti, využití komparativních výhod plynoucích z mezinárodní dělby práce a tím docílení vyššího dlouhodobého růstu ekonomiky a konvergence k ekonomicky vyspělejším zemím (Spěváček a kolektiv, 2002).

Za základní podmínku zahájení procesu transformace a její následné implementace považuje Cihelková a Fingerland (1992) změnu politického systému, kdy je vláda jedné strany a ideologie nahrazena demokratickým systémem postaveném na pluralitní parlamentní demokracii a politické odpovědnosti, která chrání individuální lidskou svobodu a lidská práva obecně. Další podmínkou pro úspěšnou transformaci musí být vytvoření celospolečenské shody v oblasti transformace. Společnost musí být plně informována a přesvědčena o nezbytnosti transformačního procesu, neboť ten se dotkne obyvatel a všech stránek jejich života od dočasného snížení životní úrovně, přes nezaměstnanost až k reálnému snížení spotřeby během počátečního období transformace. Bez existence tohoto celospolečenského konsenzu by mohla vzniknout politická nestabilita, která by mohla mít za následek zmaření

celého procesu transformace. Nově vznikající tržní, politické a jiné instituce se musí vyrovnat s odkazem formálních i neformálních institucí vytvořených státním paternalismem socialistického režimu, zároveň také musí mít dostačnou legitimitu, která zaručí vyváženost, stabilitu a celistvost nově vznikajícího systému.

Samotný proces ekonomické transformace se skládá ze 2 fází, první fází je liberalizace trhů a stabilizace ekonomiky, zde existují 2 teoretické přístupy k této fázi a to šoková terapie a gradualismus. Druhou fází představuje privatizace a restrukturalizace, kterou lze provádět rychlou, nebo pomalou formou a centralizovanou, nebo decentralizovanou podobou. (Holman, 2000).

2.4 Liberalizace trhů

Liberalizace cen má za úkol odstranit různé cenové deformace a deformace cenových vztahů, jedním z úkolů této liberalizace je zrušení cenových subvencí, kdy především ceny potravin zemědělské výroby neodrážely skutečné náklady. Ceny v tomto sektoru byly značně subvencovány, neboť cílem cenové politiky socialistických zemí byly nízké ceny potravin, což vedlo k předimenzování zemědělského sektoru. Dalším úkolem je také zrušení cenových regulací, cenová struktura socialistických ekonomik byla značně deformována a neodrážela strukturu poptávky, ani nákladů. Bez odstranění těchto regulací by se soukromé podnikání nemohlo dostatečně rozvíjet, podnikatelé by neznali cenu své budoucí produkce po odstranění těchto regulací, a proto by pro ně bylo značně riskantní začít s podnikáním. Také privatizace by ztrácela smysl, neboť bez odhadované ceny budoucí produkce nelze ani odhadnout cenu majetku, který má být privatizován (Holman, 2000).

Liberalizace zahraničního obchodu má dle Cihelkové a Fingerlanda (1992) za cíl především zajistit přísun informací o světové kvalitě a produktivitě práce. Zabezpečit přístup ke světovým znalostem a pokrokovým technologiím a vytvořit tím konkurenční tržní prostředí s cílem dosažení vyšší ekonomické efektivnosti. Jedná se o vytvoření legislativních a organizačních předpokladů prostřednictvím zrušení přímých státních zásahů do zahraničního obchodu a zrušení centrální redistribuce deviz, a tím tedy vytvoření směnitelnosti měny, která tak zajistí účast libovolných subjektů na zahraničním obchodu.

K reformním krokům, které mají za cíl doplnit a podpořit proces liberalizace trhů, patří daňová reforma. Jejím účelem je vytvoření takového daňového systému, který povede ke zpřehlednění, zjednodušení, posílení neutrality daňové soustavy a vytváření rovných konkurenčních podmínek. Tento daňový systém bude posilovat finanční soběstačnost firem a působit jako stimulant podnikatelské sféry k vytváření žádoucích podnikatelských aktivit.

Daňová reforma preferuje především přechod od přímých daní k daním nepřímým, které prostřednictvím cen zatěžují finálního spotřebitele (Cihelková a Fingerland, 1992).

2.5 Stabilizace ekonomiky

Nezbytnou součástí transformačního procesu je stabilizace ekonomiky, která má za svůj hlavní cíl obnovení ekonomické rovnováhy země a udržení kontroly nad inflací. Tomuto cíli musí být podřízeny ostatní makroekonomické cíle v podobě ekonomického růstu, zaměstnanosti a rovnováhy platební bilance, neboť silná inflace znehodnocuje informační hodnotu tržních signálů a znehodnocuje alokaci zdrojů. Liberalizaci trhů je tedy nutno doprovodit stabilizačními opatřeními v podobě rozpočtové a měnové restrikce, dále pak devalvací a ukotvením měnového kurzu, jak uvádí Cihelková a Fingerland (1992).

Rozpočtová a měnová restrikce spočívá v omezení dotací podnikům ze státního rozpočtu a stanovení úvěrových limitů, které mohou poskytovat komerční banky. Tím dojde k přerušení toků automatického financování, které jsou typické pro socialistické ekonomiky, podniky tak budou nuceny omezovat neefektivní produkci a přistupovat k restrukturalizaci (Holman, 2000). Rozpočtová a měnová restrikce také úzce souvisí se strukturální politikou státu, která má vycházet především z komparativních výhod plynoucích z mezinárodní dělby práce. Předpokladem k pozitivnímu vývoji ve struktuře ekonomiky je razantní změna chování podnikatelských subjektů, jejímž základem je právě rozpočtová restrikce. Konkurenční prostředí je základem tržní ekonomiky, odkaz monopolní struktury socialistického režimu by mohl vést k neodůvodněnému růstu cen a mzdově-cenové spirále. Úkolem státu je tvorba protimonopolní politiky, která tomuto zabrání. Prioritou by měly být protimonopolní zákon, zákony na ochranu spotřebitele a podpora vzniku malého a středního podnikání. (Cihelková a Fingerland, 1992).

Holman uvádí (2000), že liberalizace zahraničního obchodu skýtá hrozbu rozvracení platební bilance v podobě nadměrného upřednostňování zahraniční produkce. Devalvací a ukotvením měnového kurzu na pevnou zahraniční měnu sice dojde k podhodnocení měny ve smyslu ztráty parity kupní síly, avšak dojde k nastavení dlouhodobě udržitelného kurzu, který zajistí vyrovnanou platební bilanci.

2.6 Šoková terapie

Transformace ekonomiky pomocí šokové terapie představuje okamžitou liberalizaci trhů, která musí být doprovázena opatřeními stabilizující ekonomiku, aby nedošlo

k nekontrolované inflaci a rozvracení platební bilance. Stabilizační opatření však vyvolají šok, podniky nejsou schopny okamžitě a dostatečně flexibilně reagovat na nové podmínky vyvolané liberalizací a stabilizací ekonomiky, což se projeví v hospodářském poklesu, který však Nagle a Mahr (1999) pokládají za krátkodobý a v procesu transformace nevyhnutelný. Mezi hlavní argumenty pro šokovou terapii uvádějí velikost politického kapitálu, obavu ze zformování lobbistických skupin a nepříznivé působení závislosti na zvolené cestě (path dependence).

Politický kapitál představuje v podmínkách ekonomické transformace časově omezený prostor vlády pro realizaci radikálních a nepopulárních opatření směřujících k nastavení základních podmínek rozvoje tržní ekonomiky, a to bez většího politického a sociálního pnutí. Nevyužití politického kapitálu v počátečním období transformace je jedním z vládních selhání. Politický kapitál se rychle vyčerpává, a pokud nedojde k jeho využití v době jeho trvání, nebudou politici schopni takovéto kroky provést v budoucnu, kdy už bude politický kapitál vyčerpaný. Politický kapitál je charakteristický dočasnou neexistencí vládních oponentů v podobě konstruktivní opozice. Slabou silou zájmových skupin spojených s bývalým režimem a nezformováním skupin nových, které by mohly bránit, nebo brzdit proces transformace a nepříznivě ji ovlivňovat ve svůj prospěch. Reformní kroky by proto měly být realizovány co možná nejrychleji, gradualistický přístup by tedy v tomto počátečním období vedl k vládnímu selhání, což je jedním z argumentů pro realizaci strategie šokovou terapií (Slaný, 2003).

Path dependence (závislost na zvolené cestě) je koncept, podle kterého jsou naše současná rozhodnutí, současný i budoucí vývoj ovlivňovány na základě rozhodnutí a historického vývoje učiněného v minulosti. Historická struktura a jí vytvořené formální i neformální instituce mají vliv na racionalitu našeho současného rozhodování. Nově tvořené instituce tedy ovlivňují vývoj institucí v budoucnu (Heron, 2012). Marangos (2004) spatřuje v šokové terapii postavené na radikálních a co nejrychlejších transformačních procesech, které vytvoří zcela nové instituce, razantně odlišné od institucí socialistického režimu, cestu k nezvratnému procesu, který později již nebude možno zastavit, či úplně zvrátit. Gradualismus prosazuje postupnou změnu, která by mohla vést k opětovnému navrácení se ke starým institucím, což by mohlo způsobit destrukci transformačního procesu a jeho zastavení, popřípadě úplné zvrácení.

Šoková terapie vede k cenovému skoku během transformačního období, kdy se zvýší ceny mnohem více než jsou schopny růst nominální mzdy, tím dojde k poklesu reálných mezd a mzdových nákladů v domácí měně. Devalvace podhodnotí domácí měnu, což vede

k poklesu mzdových nákladů v zahraniční měně a také snižuje cenu domácí produkce pro zahraniční subjekty, což vytváří prostor pro adaptaci domácích producentů na nový ekonomický systém a prostor pro nutné strukturální změny. Gradualismus, který pokles reálných mezd a devalvaci měny rozkládá do značně delšího období, tak nevytváří takový prostor (Kunešová, Cihelková a kolektiv, 2006).

2.7 Gradualismus

Holman (2000) uvádí, že zastánci gradualismu se obávali příliš vysokých nákladů transformace v podobě velkého hospodářského poklesu, který nastane prováděním radikální šokové terapie. Značnému hospodářskému poklesu se dá zabránit, bude-li transformační proces rozdělen do delšího období a řízen státem. Pomalé otevírání domácího trhu zahraniční konkurenci vytvoří časový prostor pro realokaci pracovní síly a adaptaci domácích firem na nově vzniklé podmínky, nevystaví je tak razantnímu šoku jako v případě šokové terapie. Postupná a pomalejší liberalizace nebude také vyžadovat tak striktní stabilizaci ekonomiky v podobě monetární a fiskální restrikce, ani velkou devalvaci měny.

Mezi přednosti gradualismu patří, že v případě, kdy existují demokratické překážky reformy v podobě politických omezení, může vláda, která kontroluje program reformy, získat podporu většiny pro uskutečnění opatření, která budou nakonec v rozporu s přechodnými zájmy skupin, které tyto opatření podpoří. Vláda s dostatečnou legitimitou může získat ústupky od zájmových skupin prostřednictvím věrohodných hrozeb reformy v budoucnu, tím se může vyhnout politickému napětí a omezením, které by mohly zatěžovat reformy zvyšující efektivitu. Gradualismus tedy poskytuje kontrolu nad obsahem a pořadím jednotlivých transformačních opatření. (Dewatripont a Roland, 1992).

2.8 Privatizace a restrukturalizace podniků

Přeměna vlastnických práv a vztahů představuje v kontextu transformace změnu ekonomického systému a dává základní předpoklad pro vznik a následný vývoj tržních institucí. Základním cílem privatizace je přes zájem soukromých subjektů o zvýšení hospodárnosti a efektivnosti docílit zvýšení výkonnosti ekonomiky a životní úrovně celkově. Mezi další cíle patří efektivnější alokace a využívání pracovní síly, zvýšení produktivity práce, zlepšení kvality produkováného zboží a konkurenceschopnosti. Privatizace předpokládá vznik nových institucionálních a legislativních podmínek, které povedou k osamostatnění podniků od státu na formy kapitálových společností. Omezení moci státu na

personálním obsazení firem, zabezpečení plné informovanosti o průběhu a umožnění vstupu do procesu privatizace, důležitá je také transparentnost celého privatizačního procesu. Transformace vlastnických vztahů vymaňuje podniky ze sféry automatického financování ze strany státu a je tak v souladu se stabilizačními cíli restriktivní fiskální politiky. Zpoždění, nebo pozastavení průběhu privatizace by vedlo k pozastavení kompletního transformačního procesu s důsledky v dalším prohlubování hospodářské krize a narušilo by i průběh makroekonomické stabilizace ekonomiky (Cihelková a Fingerland, 1992).

Restrukturalizace podniku v době ekonomické transformace lze dle Holmana (2000) chápat v první části jako rozdělování velkých neefektivních podniků na menší, efektivnější podniky a uzavírání neefektivních a nekonkurenceschopných částí. Ve druhé části se jedná o kapitálové investice sloužící především pro modernizaci stávajících výrobních kapacit. Problémem je, zda se má podnik nejprve restrukturalizovat a až následně privatizovat, či naopak, tedy jestli má restrukturalizaci provádět stát, či nový vlastník.

2.8.1 Rychlá privatizace

Rychlá privatizace má za svůj cíl především odstranit problém předprivatizační agónie. Tento stav se projevuje přetrvávajícími tendencemi chování podniku z dob socialistické ekonomiky v podobě neefektivity výroby a nízké produktivity práce. Předprivatizační agónie se projevuje především pasivitou podniku směrem k restrukturalizaci a strategickému řízení firmy. Podnik bude v tomto období usilovat o maximalizaci zájmů svého vedení, zaměstnanců, popřípadě spřízněných osob, tyto zájmy však nemusí být v zájmu podniku jako celku. Tento stav a snaha o jeho zachování bude přetrvávat až do doby privatizace podniku a vstupu nového vlastníka (Havel, 2004).

Dalším argumentem pro rychlou privatizaci je restrukturalizace podniků. Podle Holmana (2000) není stát jako vlastník schopen efektivně restrukturalizovat podniky v podobě rozdělení na menší celky, uzavírání ztrátových provozů, inovací produkováného sortimentu a vyhledávání nových trhů, popřípadě mezer na stávajících trzích. Pro takovou restrukturalizaci je nezbytná kontrola vlastníka nad podnikovým vedením, na což nemá stát ani dostačující lidskou kapacitu, ani potřebnou motivaci státních manažerů. Efektivně může podniky restrukturalizovat pouze soukromý vlastník a úloha státu je pouze v samotné privatizaci.

Loužek (2002) upozorňuje, že pomalá a rychlá privatizace se liší také v časové kumulaci politických nákladů a výnosů privatizace. U rychlé privatizace se politické náklady a výnosy soustřeďují do relativně kratšího časového období, takže nejsou tak zřetelné. Při pomalejším

tempu privatizace by politická opozice těžila z politických nákladů procesu privatizace, což by mohlo vést ke zpomalení, či zastavení tohoto procesu. Rychlá privatizace tuto opozici oslabuje, a to jak snížením politických nákladů, tak okamžitě viditelnými výnosy privatizace, a to především v oblasti nově nabytého soukromého vlastnictví.

2.8.2 Pomalá privatizace

Ve prospěch pomalé privatizace hovoří možnost hledání vhodného strategického vlastníka. Rychlá privatizace skýtá možnost, že nedojde k nalezení optimálního vlastníka a nový vlastník bude spravovat podnik hůře než stát. Noví nevhodní vlastníci podniků mohou začít prosazovat strategii podniku, která povede k uspokojování pouze jejich vlastních zájmů, popřípadě nebudou mít dostatečné schopnosti na efektivní vlastnickou kontrolu. V takovém případě může vzniknout postprivatizační agónie, tedy stav, kdy je podnik bez reálného vlastníka (Židek, 2006).

Další výhodou pomalé privatizace je možnost maximalizovat výnosy do veřejných rozpočtů z privatizovaných podniků. Privatizace prováděná pomalejším tempem umožňuje zvolit standardní metody privatizace, které dovolují hledat vhodného zahraničního investora s velkým kapitálovým potenciálem, taktéž by u nich nevznikal privatizační dluh. Naproti tomu rychlá privatizace volí nestandardní metody, kdy je spíše preferován politický výnos z procesu privatizace nad výnosem finančním (Parker a Saal, 2003).

2.8.3 Decentralizovaná a centralizovaná privatizace

Podstata decentralizované privatizace spočívá v přeměně podniků na akciové společnosti, popřípadě jiné kapitálové společnosti. Stát ztrácí kontrolu nad majetkem, nebo akcemi podniku a nad obchodováním s těmito akcemi. Podnik se tak dostává pod reálnou kontrolu manažerů těchto firem. Z ekonomického hlediska je tato forma privatizace efektivnější než privatizace centralizovaná. Problémem je však podle Holmana (2000) fakt, že podniky se z velké části stávají majetkem podnikových manažerů, ti však byli zpravidla dosazeni minulým socialistickým režimem a jsou s ním tedy úzce spjati, a to především z negativního hlediska. Tento fakt snižuje politický kapitál celého procesu transformace, zvyšuje politické náklady privatizace a je předmětem ostré kritiky veřejnosti nejen z politického hlediska, ale především také z hlediska morálního.

Při centralizovaném postupu je privatizace pod kontrolou státu a vlády, která privatizace reguluje za pomoci privatizačních zákonů a opatření. Dosavadní manažeři, kteří chtěli usilovat o privatizaci podniku, musí uspět v konkurenci zájemců o privatizaci daného podniku (Holman, 2000). I při privatizaci centralizovanou metodou však může docházet ke

zvýhodňování stávajících manažerů, neboť vlivem asymetrických informací mezi současnými manažery a ostatními zájemci mohou využít současní manažeři informací, které nejsou ostatním uchazečům volně přístupné, mohou tak předložit privatizační plán, který tyto informace zohledňuje, popřípadě usilovat pouze o perspektivní části podniku (Židek, 2006).

2.9 Standardní a nestandardní privatizační metody

Standardní privatizační metody jsou převážně spjaty s pomalou formou privatizace, kdy není jednoznačně preferována rychlost privatizačního procesu a je možno tento proces provádět v delším časovém období. Mezi standardní metody řadí Židek (2006) následující metody:

- Veřejná aukce, jejímž jediným kritériem je nabízená cena.
- Veřejná soutěž, která je vícekritériální metodou, cena zde není jediným aspektem, dalším aspektem může být vypracování strategického plánu, popřípadě splnění jiných předem určených podmínek. Tato metoda umožňuje citlivější přístup k privatizaci, ale je administrativně náročnější a vzniká u ní větší možnost zmanipulování, popřípadě korupčního jednání.
- Přímý prodej předem určenému vlastníkovi bez veřejné soutěže, tato metoda přenáší rozhodování o výběru vlastníka ze sféry trhu do sféry státní administrativy, vzniká u ní pravděpodobnost negativního vlivu klientelismu a korupce. Tato metoda však také umožňuje vstup strategického zahraničního investora a s ním spojená pozitiva jeho vstupu do podniku.
- Transformace na akciové společnosti s následným prodejem těchto akcií prostřednictvím burzy, či bank.

Bezúplatný převod majetku na města a obce.

2.9.1 Kupónová privatizace

Kupónová privatizace představuje nestandardní metodu privatizace používanou v případě rychlé hromadné privatizace, kdy by standardní metody vzhledem ke své větší časové a administrativní náročnosti nemohly z hlediska rozsahu a rychlosti vhodně plnit tyto podmínky. Podstatou kuponové privatizace je prodej kuponových knížek obyvatelům země, kteří za tyto kupóny získávají majetkové podíly v privatizovaných firmách. Mezi výhody této privatizační metody patří mimo výhod rychlé privatizace také to, že řeší problém nedostatečného domácího kapitálu, kdy se neočekává, že by tento chybějící domácí kapitál nahradil v plné míře kapitál zahraničních investorů. Problém ovšem může být, zda značně

rozptýlené vlastnictví umožní dostatečnou vlastnickou kontrolu a tím efektivní správu podniku (Slaný, 2003). Dalšími cíli kuponové privatizace je vytvoření kladného vztahu obyvatel k tržní ekonomice a vytvoření podnětů k adaptaci v tržní ekonomice, spravedlivé rozdělení majetku mezi obyvatele a oslabení zájmových skupin, které by mohly oddalovat proces privatizace a tím prodlužovat předprivatizační agónii (Židek, 2006).

2.9.2 Zaměstnanecké vlastnictví

Alternativou ke kuponové privatizaci je privatizace formou zaměstnaneckých akcií, kdy jsou akcie firmy převáděny přímo na zaměstnance firmy. Problémem této formy privatizace je dle Holmana (2000) to, že se jedná o formu kolektivního vlastnictví a je zde tedy návaznost na pokračování socialistické ekonomiky. Zároveň dochází ke zvýhodňování zaměstnanců prosperujících a perspektivních firem oproti méně úspěšným firmám a zaměstnancům státních institucí, kterým by nevznikal nárok na zaměstnanecké vlastnictví. Argumentem pro zaměstnanecké akcie je vyšší motivace zaměstnanců a stimulace vyššího pracovního výkonu. Holman (2011) však upozorňuje, že zaměstnanecké vlastnictví nemotivuje zaměstnance k vyšší produktivitě práce a lepšímu pracovnímu výkonu, neboť neexistuje přímá plná vazba mezi pracovním výkonem a podílem na zisku podniku. Zaměstnanec je motivován především tlakem pracovního trhu a snahou o dosažení vyšší mzdy. Existuje zde tedy přímá vazba mezi pracovním výkonem a výší obdržené mzdy, na rozdíl od zaměstnaneckého vlastnictví, kde tato vazba existuje pouze v případě, kdy má zaměstnanec výrazný majetkový podíl.

2.9.3 Restituce

Restituce je aktem znovunavrácení, obnovení předchozího stavu. V kontextu privatizace a transformace socialistické ekonomiky se jedná především o navrácení znárodněného majetku v podobě fyzického navrácení zabaveného majetku, nebo formou reparace (finančního odškodnění), kdy není možné majetek ve fyzické podobě navrátit. Problémem restituce je stanovení formy restituce, ztotožnění bývalého vlastníka, což může být velmi náročné vzhledem k časovému odstupu a demografickému vývoji obyvatelstva. Dále pak rozhodnutí, komu náleží nárok na restituci. Snaha o vypořádání se s negativním odkazem minulosti, by měla být základem pro vytvoření důvěryhodného právního státu, k čemuž proces restituce a navrácení neoprávněně zabaveného majetku jistě náleží (Židek, 2006).

3. Snaha o ekonomickou transformaci SSSR a rozpad SSSR

3.1 Výchozí stav před zahájením reforem M. Gorbačeva

Snaha o vyřešení nedostatků centrálního plánování se nepřetržitě objevovala v reformních programech čelních představitelů SSSR od roku 1953, kdy zemřel J. Stalin a na místo generálního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany SSSR byl zvolen Nikita Chruščov a to až do rozpadu SSSR v roce 1991. Snaha o reformní kroky se však týkala pouze problémů, které byly chápány pouze v rámci existujícího systému centrálně plánované ekonomiky a netýkaly se bezprostředně samotné podstaty nedostatků centrálního plánování. V 70. letech minulého století došlo k vyčerpání možnosti ekonomického rozvoje, neboť tento byl podporován pouze extenzivními prostředky v podobě nadměrné exploatace přírodních zdrojů a zvyšování množství používaných zdrojů lidských a kapitálových. V tomto období docházelo také k významnému poklesu vědecko-technického pokroku a zaostávání ostatních odvětví národního hospodářství za odvětvím vojenským, které bylo v rozvoji podporováno na úkor ostatních odvětví (Myant a Drahokoupil, 2013). V první polovině 80. let 20. století se projevovaly stále zřetelněji tendence v podobě poklesu přírůstku národního důchodu, tento negativní vývoj byl financován schodkem státního rozpočtu, který sebou nesl zhoršování obchodní a platební bilance a také rostoucí zahraniční zadlužení. Pokles životní úrovně, nedostatek zboží, nekonkurenceschopná struktura národního hospodářství a stále sílící tlaky sociální a politické vedly po nástupu M. Gorbačeva do funkce generálního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany SSSR k politice perestrojky (přestavby), glastnosti (otevřenosti) a uskorenija (urychlení) realizované ve 4 fázích od roku 1985 – 1991 ve snaze o reformu státního hospodářství a společnosti (Cihelková a Fingerland, 1992).

3.2 Období přestavby, otevřenosti a urychlení

První etapa reformního období probíhala v letech 1985 – 1987 a hlavní vyhlášenou strategií byla obnova sovětské společnosti a urychlení jejího ekonomického a sociálního rozvoje. Tato politika byla plánovaná jako postupně realizovaný soubor politických, ekonomických a jiných opatření, jejímž cílem byla snaha o vyřešení krize, která zasáhla společnost ve všech jejích oblastech. Sociální a hospodářský vývoj byl v SSSR do značné míry ovlivňován i vnější politikou v podobě přetrvávajícího závodu ve zbrojení s USA a probíhající válkou v Afghánistánu. Tato politika byla nahrazena pokusem o mírovou politiku, která vedla k uvolnění mezinárodního napětí a otevřela prostor pro odzbrojovací procesy. Tato etapa se do značné míry podobala pokusům o reformu z minulých let, kdy soukromé

vlastnictví nebylo považováno za hlavní prioritu ozdravení hospodářství a nedošlo ani k zásadní změně institucionálního rámce v podobě vztahu komunistické strany a obyvatelstva. Nepodařilo se také zastavit inflaci, která přerostla do hyperinflace (Cihelková a Fingerland, 1992). V tomto období se také začala prosazovat politika otevřenosti, ve smyslu přístupu společnosti k důležitým informacím a znalostem, která však zapříčinila zhoršení společenského napětí ve společnosti, neboť se do popředí začaly dostávat dříve nedostupné informace o etnických, náboženských a jiných společenských problémech, které byly přítomny v jednotlivých státech SSSR (Baturin a kol, 2003).

Neúspěch první etapy vedl k diskuzím o radikálnější reformě celého systému, ta byla vyhlášena v červnu 1987 a jejím základním kamenem se stal zákon o státním podniku a dalších 10 dokumentů politiky perestrojky. Cílem druhé etapy probíhající v letech 1988 – 1989 bylo vyvedení SSSR z ekonomické krize. Výsledkem druhé etapy bylo prohloubení krize. Pokus o reformu centrálně plánovaného systému, jehož základní rysy zůstaly zachované s prvky tržního systému, vedl k finanční krizi, rozpadu trhu a celospolečenské krizi, která byla podpořena politikou otevřenosti (Cihelková a Fingerland, 1992).

Třetí etapa probíhala v letech 1989 – 1991. Cílem této etapy, která započala přijetím programu ozdravení ekonomiky, bylo překonání hrozícího rozkladu spotřebního trhu, financí a rozpadu celého Sovětského svazu. V roce 1989 byla svolána Všesvazová vědecko-praktická konference o problémech radikální reformy, která měla posoudit další postup reformy. Radikální program přestavby byl odmítnut z důvodu obav z nepřipravenosti k okamžitému přechodu na tržní ekonomiku. Při nezlepšování ekonomické situace a naopak jejím zhoršování, se objevily další pokusy o radikálnější reformu, ty však nebyly z důvodu nepřijetí veřejností přijaty a byly odloženy. Následně se objevily další varianty reformy, které se nelišily z hlediska ekonomického, neboť jejich základem byl přechod k tržní ekonomice, ale rozdíl byl v přístupu k celosvazovým orgánům SSSR a státoprávnímu uspořádání SSSR. Kompromisem mezi oběma návrhy byl Prezidentský program, který však také nepřinesl očekávaný efekt. Uvolnění centrálního plánování v kombinaci s vysokým zdaněním podniků a pokračující dotační politika bez doprovodné liberalizace vedlo pouze k poptávkovému převisu a nevytváření stimulů na straně nabídky (Cihelková a Fingerland, 1992).

V březnu 1991 byl vyhlášen Program společné činnosti vlády SSSR a vlád svazových republik při překonávání hospodářské krize v zemi a při přechodu na tržní mechanismus v letech 1991 -1992. Plán měl obnovit narušené vztahy mezi svazovými republikami, zastavit ekonomický pokles a růst rozpočtového deficitu. Cílem plánu bylo také poskytnout prostor pro realizaci vlastního programu každé svazové republice při vzájemné koordinaci s centrem.

V roce 1991 byl schválen zákon o privatizaci a odstátnění. Následný vývoj ukázal, že jednotlivé svazové republiky hledaly řešení pouze pro vlastní země, klíčovou se v této době stala tedy otázka, zda je důležitější zachování SSSR, či nutnost ekonomických reforem. Již v dubnu 1990 byl schválen zákon o možnosti vystoupení svazové republiky ze SSSR (Cihelková a Fingerland, 1992).

17. 3. 1991 proběhlo referendum o zachování SSSR, které se uskutečnilo v 9 svazových zemích SSSR, nezúčastnily se svazové republiky Estonsko, Litva, Lotyšsko, Gruzie, Moldávie a Arménie. Hlasování však v nezúčastněných státech probíhalo v oblastech s většinovým ruským obyvatelstvem, a to konkrétně v Jižní Osetii, Abcházii, Podněstří a Gagauzii. Občanům byla položena následující otázka: „*Myslíte si, že je nutné zachovat Svaz sovětských socialistických republik jako obnovené federace rovných suverénních republik, kde bude plně zaručeno právo a svoboda pro všechny národnosti?*“ Mírně odlišné referendum probíhalo v Kazašské svazové republice, kde byl text referenda upraven, ale při zachování stejné podstaty otázky jako v případě referenda v ostatních svazových republikách. Referenda se zúčastnilo 148 574 606 oprávněných voličů, což představovalo volební účast 80,0 % s výsledkem 76,4 % pro zachování (RIA Novosti, 2011).

Tabulka 3.1: Výsledky referenda o zachování SSSR

Svazová republika	Volební účast (%)	Pro zachování (%)	Proti zachování (%)	Neví (%)
RSFSR	75,4	71,3	26,4	2,3
Ukrajinská SSR	83,5	70,2	28,0	1,8
Běloruská SSR	75,4	82,7	16,1	1,2
Uzbecká SSR	95,4	93,7	5,2	1,1
Ázerbájdžánská SSR	75,1	93,3	5,8	0,9
Kyrgyzská SSR	92,9	96,4	4,0	0,6
Tádžická SSR	94,4	96,2	3,1	0,7
Turkmenská SSR	97,7	97,9	1,7	0,4
Kazašská SSR	88,2	94,1	5,0	0,9
SSSR celkem	80,0	76,4	21,7	1,9

Zdroj: RIA Novosti (2011), vlastní zpracování

Souběžně s referendem o zachování SSSR proběhlo v RSFSR referendum o zavedení funkce prezidenta RSFSR, kterého se zúčastnilo 74,8 % oprávněných voličů s výsledkem pro

zavedení funkce v poměru 72 %. Prvních voleb prezidenta RSFSR, které se konaly 12. 6. 1991, se zúčastnilo 74,7 % voličů a ihned v prvním kole voleb byl 57,3 % zvolen B. Jelcin, jehož zvolení bylo chápáno jako signál zahájení radikálnějších reforem (Baturin a kol, 2003).

Čtvrtá etapa prakticky začala a skončila dne 19. 8. 1991, kdy vyhlásili představitelé konzervativního křídla SSSR v reakci na připravovaný podpis nové svazové smlouvy a okolnosti zvolení B. Jelcina prezidentem RSFSR výjimečný stav a fakticky zbavily moci generálního tajemníka ÚV KSSS Gorbačeva, který se tou dobou nacházel na letní dovolené ve Forosu. Byl zřízen Státní výbor pro výjimečný stav (GKČP). Mezi představitelé tzv. Srpnového puče patřili viceprezident RSFSR G. Janajev, předseda KGB V. Krjučkov, ministr vnitra B. Pugo a další. Výbor prohlásil všechny aktivity o reformu za protiústavní, povolal armádu do Moskvy a byl vyhlášen zákaz vycházení. Morálního vítězství nad výborem GKČP bylo dosaženo již záhy po vyhlášení puče. Boris Jelcin se stal vůdcem opozice proti GKČP a prohlásil puč za státní převrat a zločin proti státu. Díky předchozí politice glastnosti a současné práci mezinárodních dopisovatelů a novinářů, se stal Jelcin v očích ostatních zemí bojovníkem za demokracii v Rusku a cestou k ruské budoucnosti, což velmi výrazně snižovalo politickou a společenskou podporu pučistů, která se přiklonila na stranu Jelcina. Jelcin se tímto činem stal hlavní postavou přeměny SSSR a nahradil tak na tomto místě Gorbačeva. Puč skončil dne 22. 8. 1991 zatčením představitelů GKČP. Pokus o státní převrat znamenal ukončení politiky perestrojky a předznamenal rozpad celé SSSR. Dne 23. 8. 1991 byl uzákoněn v reakci na srpnový puč zákaz Komunistické strany a o den později, tj. 24. 8. 1991, rezignoval Gorbačov na svou funkci generálního tajemníka ÚV KSSS. V krátké době vyhlásila většina svazových republik nezávislost (Baturin a kol, 2003). V tabulce 3.2 jsou státy seřazeny chronologicky dle vyhlášení nezávislosti.

Tabulka 3.2: Vyhlášení nezávislosti jednotlivých svazových republik SSSR

Stát	Nezávislost	Stát	Nezávislost	Stát	Nezávislost
Litva	11. 3. 1990	Bělorusko	25. 8. 1991	Tádžikistán	9. 9. 1991
Gruzie	9. 4. 1991	Moldávie	27. 8. 1991	Arménie	23. 9. 1991
Estonsko	20. 8. 1991	Ázerbájdžán	30. 8. 1991	Turkmenistán	27. 10. 1991
Lotyšsko	21. 8. 1991	Kyrgyzstán	31. 8. 1991	Rusko	12. 12. 1991
Ukrajina	24. 8. 1991	Uzbekistán	1. 9. 1991	Kazachstán	16. 12. 1991

Zdroj: RIA Novosti (2012), vlastní zpracování

Připravovaný podpis nové Svazové smlouvy se po srpnovém pokusu o puč zkomplikoval. Ukázala se potřeba vytvořit smlouvu, která by reflektovala nové podmínky způsobené vyhlášením nezávislosti většiny svazových republik na SSSR a uznáním nezávislosti pobaltských států Litvy, Lotyšska a Estonska. Podstatou nové smlouvy bylo vytvoření ekonomického prostoru mezi republikami a zachování vzájemných ekonomických vazeb. Tento návrh na přeměnu Sovětského svazu ve volnou politickou konfederaci byl zmařen dne 8. 12. 1991, kdy představitelé Ruska, Ukrajiny a Běloruska podepsali v Bělověžském pralese dohodu o vytvoření Společenství nezávislých států (SNS). Tato dohoda ukončila existenci Svazu sovětských socialistických republik a SSSR jako subjekt mezinárodního práva přestal neformálně existovat. K této dohodě se 21. 12. 1991 připojily státy Ázerbájdžán, Kazachstán, Kyrgyzstán, Moldavsko, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán a později také Gruzie. Dohoda obsahovala deklaraci o obecných principech dohody, jako právo na sebeurčení jednotlivých států, nedotknutelnost hranic, právo na provádění vlastní ekonomické politiky a postavení SNS z hlediska mezinárodního práva. Nástupnickým státem SSSR ve všech mezinárodních organizacích se stala Ruská federace. Došlo k okamžitému uznání nástupnického státu a ostatních států ze strany mezinárodního společenství. Dne 26. 12. 1991 rezignoval Gorbačov na funkci prezidenta SSSR a existence tohoto státního útvaru definitivně skončila (Cihelková a Fingerland, 1992).

Rozpad Sovětského svazu je spojen s neefektivností samotné podstaty centrálně plánovaného systému. Nepovedených reformních kroků, které se pokoušely o kombinaci tržních prvků se společenským vlastnictvím a silícím politickým a sociálním pnutím ve všech svazových republikách a sociálních vrstvách. Všechny tyto kombinace vedly ke zhoršování životní úrovně obyvatelstva a podněcovaly jednotlivé svazové republiky k procesu osamostatnění. Definitivním koncem o záchranu SSSR se jeví být srpnový puč a následné vyhlášení nezávislosti většiny svazových republik znamenající rozhodné oslabení centrální moci SSSR. Nástup Gorbačeva a jeho následná politika však také znamenala ukončení období studené války prostřednictvím změny kurzu vnější politiky, která vedla k procesu odzbrojování a stažení vojsk SSSR z území okupovaných států a vojenských základen. Politika přestavby, otevřenosti a urychlení, která cílila především na vnitřní, nejen ekonomické problémy, tak uvolnila prostor pro země střední a jižní Evropy a umožnila jim nasměrovat svůj vývoj směrem k tržní ekonomice. Rozpad sovětského svazu znamenal vznik 15 suverénních republik, které po rozpadu začaly novou etapu svého politického a ekonomického vývoje.

3.3 Vývoj vybraných ukazatelů bývalých svazových zemí SSSR

3.3.1 Index počátečních podmínek (IPP)

Index počátečních podmínek (Index of Initial Conditions) odráží počáteční stav, s nímž jednotlivé svazové republiky vstupovaly do procesu transformace. Pro účely této bakalářské práce byl zvolen přístup (Falcetti, Raiser a Sanfey, 2000), který obsahuje 11 ukazatelů:

- 1) HDP na obyvatele před zahájením procesu transformace.
- 2) Tempo růstu HDP před zahájením procesu transformace.
- 3) Závislost obchodu na RVHP.
- 4) Stupeň industrializace.
- 5) Stupeň urbanizace.
- 6) Přírodní zdroje.
- 7) Počet let strávených v systému centrálního plánování.
- 8) Vzdálenost k EU.
- 9) Státní suverenita.
- 10) Míra potlačené inflace.
- 11) Prémie černého trhu.

Výsledná hodnota indexu počátečních podmínek je vyjádřena jako souhrn jednotlivých ukazatelů vzniklých vynásobením každé proměnné stupněm zatížení. Výsledné hodnoty nabývají od záporných po kladné hodnoty, kdy záporné hodnoty představují nejlepší počáteční podmínky, oproti kladným hodnotám, které představují obtížnější počáteční podmínky (Falcetti, Raiser a Sanfey, 2000).

Tabulka 3.3: Index počátečních podmínek (IPP)

Stát	IPP	Stát	IPP	Stát	IPP
Arménie	1,11	Kyrgyzstán	2,27	Turkmenistán	3,43
Ázerbájdžán	3,24	Lotyšsko	0,24	Ukrajina	1,40
Bělorusko	1,07	Litva	0,00	Uzbekistán	2,78
Estonsko	0,40	Moldávie	1,09	Průměr	1,72
Gruzie	2,20	Rusko	1,09		
Kazachstán	2,54	Tádžikistán	2,87		

Zdroj: (Falcetti, Raiser a Sanfey, 2000), vlastní zpracování

Z tabulky 3.3 vyplývá, že nejlepší počáteční podmínky před zahájením procesu transformace měly pobaltské státy Litva, Lotyšsko a Estonsko, jejichž indexy nabývaly hodnot od 0,00 do 0,40. Za těmito zeměmi následovaly státy s indexem počátečních hodnot pohybujícím se okolo hodnoty 1,00, a to konkrétně Arménie, Bělorusko, Moldávie, Rusko a Ukrajina. Nejhorší podmínky před zahájením transformace měly zakavkazské státy s výjimkou Arménie a státy střední Asie, jmenovitě Ázerbájdžán, Gruzie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán, jejichž hodnoty se pohybovaly v rozmezí od 2,20 do 3,43. Nejlepší index počátečních podmínek měl stát Litva s hodnotou 0,00, naopak nejhorší podmínky připadly na Turkmenistán, jehož hodnota dosáhla 3,43. Z geografického hlediska měly evropské státy výrazně lepší počáteční podmínky, jejich hodnota se pohybovala v rozmezí od 0,00 do 1,40 oproti státům zakavkazským a státům střední Asie s výjimkou Arménie. Průměrná hodnota indexu počátečních podmínek nabyla hodnoty 1,72.

3.3.2 Index lidského rozvoje

Index lidského rozvoje (Human Development Index - HDI) je komplexní ukazatel rozvoje společnosti, který je pravidelně od roku 1993 zveřejňován OSN pomocí zprávy Human development report prostřednictvím UNDP (United Nations Development Programme). Dle velikosti HDI jsou země rozdělovány do 3 skupin:

- 1) Vysoká úroveň lidského rozvoje, HDI od 0,800 až 1.
- 2) Střední úroveň lidského rozvoje, HDI od 0,500 do 0,799.
- 3) Nízká úroveň lidského rozvoje, HDI méně než 0,500.

Index se skládá z 3 složek:

- 1) Střední délka života.
- 2) Úroveň vzdělání vyjádřená pomocí 2 ukazatelů.
 - a) gramotnost dospělých starších 15 let s váhou 2/3,
 - b) podíl žáků dle jednotlivých stupňů vzdělání s váhou 1/3.
- 3) Reálný HDP na obyvatele v paritě kupní síly vyjádřené v USD (UNDP, 2002).

V bakalářské práci budou použita data z roku 1993, kdy byl ukazatel poprvé publikován pro bývalé svazové země SSSR, a budou porovnány s hodnotami ukazatelů v roce 2002, časové rozpětí tedy bude 10 let. Ve zprávách z roku 1993 i 2002 jsou publikována data pro 173 zemí.

Tabulka 3.4: Index lidského rozvoje v letech 1993 a 2002

Stát	HDI 1993	HDI 2002	Změna HDI (1993 - 2002)	Pořadí 1993	Pořadí 2002	Změna poř. (1993 - 2002)
Arménie	0,831	0,754	-0,077	47	76	-29
Ázerbájdžán	0,770	0,741	-0,029	62	88	-26
Bělorusko	0,861	0,788	-0,073	38	56	-18
Estonsko	0,872	0,826	-0,046	34	42	-8
Gruzie	0,829	0,748	-0,081	49	81	-32
Kazachstán	0,802	0,750	-0,052	54	79	-25
Kyrgyzstán	0,689	0,712	+0,023	83	102	-19
Lotyšsko	0,868	0,800	-0,068	35	53	-18
Litva	0,881	0,808	-0,073	29	49	-20
Moldávie	0,758	0,701	-0,057	64	105	-41
Rusko	0,862	0,781	-0,081	37	60	-23
Tádžikistán	0,657	0,667	+0,010	88	112	-24
Turkmenistán	0,746	0,741	-0,005	66	87	-21
Ukrajina	0,844	0,748	-0,096	45	80	-35
Uzbekistán	0,695	0,727	+0,032	80	95	-15

Zdroj: UNDP (1993) a UNDP (2002), vlastní zpracování

V roce 1993 vykazovalo 9 států vysokou úroveň lidského rozvoje, jejichž index HDI se pohyboval v rozmezí od 0,802 do 0,881, konkrétně se jednalo o státy: Arménie, Bělorusko, Estonsko, Gruzie, Kazachstán, Lotyšsko, Litva, Rusko a Ukrajina. 6 států bylo zařazeno do střední úrovně lidského rozvoje, šlo o státy Ázerbájdžán, Kyrgyzstán, Moldávie, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán. Hodnota HDI se u zemí zařazených do střední úrovně lidského rozvoje pohybovala v rozmezí od 0,657 do 0,770. Nejlepší úroveň v roce 1993 dosáhla Litva s HDI 0,881 (29. místo), nejhorší byl index lidského rozvoje v Tádžikistánu s HDI 0,657 (88. místo). V roce 2002 byl index lidského rozvoje na vysokém stupni už pouze u 3 pobaltských zemí: Estonsko, Litva, Lotyšsko a zbývající země byly zařazeny do středního stupně lidského rozvoje. U většiny zemí s výjimkou Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Uzbekistánu byla hodnota v roce 2002 nižší než v roce 1993. Nejlepší HDI mělo v roce 2002 Estonsko s hodnotou HDI 0,826 (42. místo), nejhorší byl stejně jako v roce 1993 Tádžikistán s HDI 0,667 (112. místo). Všechny státy v roce 2002 měly horší umístění než v roce 1993, nejmenší propad zaznamenalo Estonsko (- 8 míst oproti roku 1993), největší propad nastal u Moldávie (-41

míst oproti roku 1993). Velké rozdíly v HDI v letech 1993 a 2002 u většiny zemí mohou být způsobeny nadhodnocením indexu v roce 1993.

3.3.3 Indikátory transformace

Indikátory transformace ukazují postup transformace ve 26 zemích střední a východní Evropy, Pobaltí a v zemích SNS publikovaných ve zprávě Transition report z roku 1999 zveřejněné prostřednictvím EBRD (Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj). Zpráva obsahuje 8 indikátorů transformace:

- 1) Velká privatizace (VP).
- 2) Malá privatizace (MP).
- 3) Restrukturalizace správy a podnikání (RSP).
- 4) Cenová liberalizace (CL).
- 5) Obchod a devízový systém (ODS).
- 6) Politika ochrany hospodářské soutěže (POHS).
- 7) Reforma bankovního systému a liberalizace úrokových sazeb (RB).
- 8) Trh s cennými papíry a nebankovní finanční instituce (TCP).

Hodnoty indikátorů se pohybují v rozmezí od 1 po 4,3, kde hodnota 1 značí žádnou, nebo malou změnu oproti předchozímu režimu centrálního plánování a hodnota 4,3 odpovídá vyspělé tržní ekonomice (EBRD, 1999). Průměrné hodnoty jsou zaokrouhleny na jedno desetinné místo.

Z tabulky 3.5 vyplývá, že největší postup v procesu transformace do roku 1999 zaznamenaly ve všech 3 oblastech, tj. podniky (zahrnující indikátory velké privatizace, malé privatizace a Restrukturalizace správy a podnikání), trhy a obchod (cenová liberalizace, obchod a devízový systém a politika ochrany hospodářské soutěže) a finanční instituce (reforma bankovního systému a liberalizace úrokových sazeb a trh s cennými papíry a nebankovní finanční instituce), pobaltské státy Estonsko, Litva a Lotyšsko. Nejméně naopak postoupil proces transformace do roku 1999 v Bělorusku, Turkmenistán a Tádžikistán. V oblasti podniků neproběhly v Bělorusku žádné transformační změny vyjma oblasti malé privatizace, podobná situace je i v oblasti trhu a obchodu a finančních institucí. V Turkmenistán a Tádžikistán je průměr v oblasti finančních institucí roven 1, v těchto zemích tedy nebyl zahájen proces transformace v této oblasti a stav v roce 1999 odpovídá stavu, ve kterém byl v systému centrálního plánování.

Tabulka 3.5: Indikátory transformace v roce 1999

	Podniky				Trhy a obchod				Finanční instituce		
Stát	VP	MP	RSP	Průměr	CL	ODS	POHS	Průměr	RB	TCP	Průměr
Arménie	3,0	3,3	2,0	2,8	3,0	4,0	2,0	3,0	2,3	2,0	2,2
Ázerbájdžán	1,7	3,0	2,0	2,2	3,0	3,3	1,0	2,4	2,0	1,7	1,9
Bělorusko	1,0	2,0	1,0	1,3	1,7	1,0	2,0	1,6	1,0	2,0	1,5
Estonsko	4,0	4,3	3,0	3,8	3,0	4,0	2,7	3,2	3,7	3,0	3,4
Gruzie	3,3	4,0	2,0	3,1	3,0	4,0	2,0	3,0	2,3	1,0	1,7
Kazachstán	3,0	4,0	2,0	3,0	3,0	3,0	2,0	2,7	2,3	2,0	2,2
Kyrgyzstán	3,0	4,0	2,0	3,0	3,0	4,0	2,0	3,0	2,3	2,0	2,2
Lotyšsko	3,0	4,0	2,7	3,2	3,0	4,3	2,7	3,3	3,0	2,3	2,7
Litva	3,0	4,3	2,7	3,3	3,0	4,0	2,7	3,2	3,0	2,7	2,9
Moldávie	3,0	3,3	2,0	2,8	3,0	4,0	2,0	3,0	2,3	2,0	2,2
Rusko	3,3	4,0	1,7	3,0	2,7	2,3	2,3	2,4	1,7	1,7	1,7
Tádžikistán	2,3	3,0	1,7	2,3	3,0	2,7	1,0	2,2	1,0	1,0	1,0
Turkmenistán	1,7	2,0	1,7	1,8	2,0	1,0	1,0	1,3	1,0	1,0	1,0
Ukrajina	2,3	3,3	2,0	2,5	3,0	3,0	2,0	2,7	2,0	2,0	2,0
Uzbekistán	2,7	3,0	2,0	2,6	2,0	1,0	2,0	1,7	1,7	2,0	1,9

Zdroj: EBRD (1999), vlastní zpracování

3.3.4 Index politických práv a občanských svobod

Organizace Freedom House vydává každoročně od roku 1972 srovnávací zprávu Freedom in the World zabývající se politickými právy (PP) a občanskými svobodami (OS). Tato zpráva pokrývá 195 států a 14 územních útvarů se zvláštním statusem. Každé zemi a každému území jsou přiděleny 2 numerická čísla, kdy jedno slouží ke zhodnocení politických práv a druhé ke zhodnocení občanských svobod. Hodnotící škála je od 1 do 7, kdy hodnota 1 udává nejsvobodnější stav, oproti 7, která znamená stav nejméně svobodný. Hodnotící škála je určena dosaženými body, kdy pro politická práva je rozmezí 0 – 40 bodů a občanské svobody 0 – 60 bodů, podle počtu dosažených bodů je zemi přiřazena příslušná hodnota na škále. Freedom House vydává hodnocení pro 7 podkategorií, které vycházejí z Všeobecné deklarace lidských práv:

Politická práva (0-40 bodů)

- 1) Volební proces (0-12 bodů)
- 2) Politický pluralismus a účast na politickém životě (0-16 bodů)
- 3) Fungování vlády (0-12 bodů)

Občanské svobody (0-60 bodů)

- 1) Svoboda projevu a přesvědčení (0-16 bodů)
- 2) Právo organizovat a shromažďovat se (0-12 bodů)
- 3) Právní stát (0-16 bodů)
- 4) Osobní svobody a individuální práva (0-16 bodů)

Hodnota na škále od 1,0 do 2,5 odpovídá svobodné zemi, hodnota od 3 do 5,0 odpovídá pro částečně svobodnou zemi a hodnota od 5,5 do 7 odpovídá nesvobodné zemi (Freedom House, 2014). V bakalářské práci budou použita data z roku 1991, kdy byla poprvé prezentována data pro bývalé svazové země SSSR až do roku 2000, časové období tedy bude v rozsahu 10 let.

Tabulka 3.6: Index politických práv a občanských svobod

	1991		1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000	
Stát	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS	PP	OS
Arménie	5	5	4	3	3	4	3	4	4	4	5	4	5	4	4	4	4	4	4	4
Ázerbájdžán	5	5	5	5	6	6	6	6	6	6	6	5	6	4	6	4	6	4	6	5
Bělorusko	4	4	4	3	5	4	4	4	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Estonsko	2	3	3	3	3	2	3	2	2	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Gruzie	6	5	4	5	5	5	5	5	4	5	4	4	3	4	3	4	3	4	4	4
Kazachstán	5	4	5	5	6	4	6	5	6	5	6	5	6	5	6	5	6	5	6	5
Kyrgyzstán	5	4	4	2	5	3	4	3	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	6	5
Lotyšsko	2	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Litva	2	3	2	3	1	3	1	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Moldávie	5	4	5	5	5	5	4	4	4	4	3	4	3	4	2	4	2	4	2	4
Rusko	3	3	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	4	4	4	5	5	5
Tádžikistán	5	5	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	6	6	6	6	6	6	6	6
Turkmenistán	6	5	7	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Ukrajina	3	3	3	3	4	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	4	4
Uzbekistán	6	5	6	6	7	7	7	7	7	7	7	6	7	6	7	6	7	6	7	6

Zdroj: Freedom House (2014), vlastní zpracování

V roce 1991 dosáhly nejlepšího hodnocení podobně jako v předchozích ukazatelích státy Estonsko, Litva a Lotyšsko, které byly shodně hodnoceny jako státy svobodné v oblasti politických práv a částečně svobodné v oblasti práv občanských. U všech těchto států došlo k pozitivnímu vývoji v čase a v roce 1995 již byly hodnoceny jako státy svobodné v obou

oblastech, toto hodnocení si udržely až do roku 2000, kdy byly státy opět shodně hodnoceny nejlepší známkou 1 v oblasti politických práv a známkou 2 v oblasti občanských svobod. Nejhorše byly v roce 1991 hodnoceny státy Uzbekistán, Turkmenistán a Gruzie, které byly v oblasti politických práv hodnoceny známkou 6, tedy jako nesvobodné. U Uzbekistánu a Turkmenistánu došlo k negativnímu vývoji a v roce 1993 již byly státy hodnoceny jako nesvobodné v obou kategoriích, kdy dosáhly maximální hodnoty 7. V Turkmenistánu nedošlo v dalších letech ke zlepšení tohoto stavu a v roce 2000 byl opět hodnocen známkou 7 v obou kategoriích. U Uzbekistánu nastalo pouze mírné zlepšení u ukazatele občasných svobod, nadále byl však v roce 2000 hodnocen jako stát nesvobodný. V Gruzii se projevil pozitivní vývoj a roce 2000 byla hodnocena jako částečně svobodná země. Pozitivní vývoj nastal také u Moldávie, v roce 1991 byla hodnocena známkami 5 a 4, v roce 2000 již 2 a 4, v oblasti politických práv byla země hodnocena tedy jako svobodná. Negativní trend nastal u Ruska, u kterého došlo ke zhoršení obou ukazatelů o 2 stupně z 3 na 5. Negativně se ubíral také vývoj v Bělorusku, kde také došlo ke zhoršení obou ukazatelů o 2 stupně, Ázerbájdžánu, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, kdy všechny tyto zmíněné země byly hodnoceny jako nesvobodné. Ukrajina byla v roce 1991 i 2000 hodnocena jako částečně svobodná země.

3.3.5 Indikátory vládní a institucionální kvality

Světová banka vydávala pravidelně od roku 1996 do roku 2012 zprávu Governance Matters, která hodnotí tradice a instituce, které jsou v jednotlivých zemích uplatňovány při výkonu státní moci. Světová banka prostřednictvím Governance Matters publikuje data pro 215 států v šesti širokých oblastech:

- 1) Kvalita demokracie a odpovědnost (KDO)
- 2) Politická stabilita a absence násilí (PSAN)
- 3) Efektivita vlády (EV)
- 4) Regulační kvalita (RK)
- 5) Právní stát (PS)
- 6) Kontrola korupce (KK)

Data jsou sestavena ze zdrojů shrnujících názory na kvalitu státní správy poskytované velkým počtem podniků, občanů a expertů v tržních i rozvojových zemích. Tato data jsou shromažďována z průzkumů institucí, expertů, nevládních organizací, mezinárodních organizací a soukromého sektoru. Těchto datových zdrojů, ze kterých jsou sestaveny indikátory institucionální kvality, je 31. Každý z agregovaných indikátorů je konstruován průměrováním z podkladových zdrojů. Indikátory nabývají hodnoty od -2,5 do 2,5, kdy

hodnota – 2,5 představuje nejhorší správu věcí veřejných a naopak hodnota 2,5 odpovídá nejlepší veřejné správě (World Bank, 2013). V bakalářské práci budou použita data z roku 2000. V roce 2000 skončilo 10 let období, kdy byla jednotlivým bývalým svazovým republikám SSSR udělena možnost samostatně spravovat své státní zájmy, viz výše.

Tabulka 3.7: Indikátory vládní a institucionální kvality v roce 2000

Stát	KDO	PSAN	EV	RK	PS	KK	Průměr
Arménie	-0,41	-0,80	-0,57	-0,13	-0,47	-0,65	-0,51
Ázerbájdžán	-0,86	-0,93	-0,98	-0,91	-1,11	-1,09	-0,98
Bělorusko	-1,35	0,06	-0,65	-1,75	-1,02	-0,50	-0,87
Estonsko	0,95	0,79	0,72	1,30	0,58	0,65	0,83
Gruzie	-0,30	-0,99	-0,73	-0,39	-1,12	-0,88	-0,74
Kazachstán	-0,96	0,01	-0,71	-0,59	-1,08	-1,06	-0,73
Kyrgyzstán	-1,12	-0,34	-0,54	-0,10	-0,88	-0,73	-0,62
Litva	0,81	0,29	0,06	0,78	0,24	0,19	0,40
Lotyšsko	0,67	0,29	0,26	0,75	0,14	-0,29	0,30
Moldávie	-0,24	-0,56	-0,58	-0,28	-0,56	-0,54	-0,46
Rusko	-0,39	-1,42	-0,77	-0,56	-1,13	-0,92	-0,87
Tádžikistán	-1,42	-1,79	-1,21	-1,13	-1,43	-1,05	-1,34
Turkmenistán	-1,58	-0,06	-1,34	-1,94	-1,21	-0,95	-1,18
Ukrajina	-0,65	-0,50	-0,75	-0,52	-1,14	-1,07	-0,78
Uzbekistán	-1,79	-1,44	-0,95	-2,10	-1,10	-0,91	-1,39

Zdroj: World Bank (2012), vlastní zpracování

Pouze 3 státy dosáhly kladného průměru ze všech ukazatelů a to konkrétně: Estonsko, Litva a Lotyšsko. Estonsko s průměrem 0,83 dosáhlo nejlepších hodnot ve všech dílčích ukazatelích. Na druhém a třetím místě byly také pobaltské státy Litva a Lotyšsko s průměrem 0,40 a 0,30. Ostatní státy měly průměrné hodnocení již v záporných hodnotách, na čtvrtém místě bylo Moldavsko, jehož průměr však byl již -0,46. Nejhoršího výsledku dosáhly státy Turkmenistán, Tádžikistán a Uzbekistán, jejichž průměrné hodnoty se pohybovaly od -1,18 do -1,39. Ostatní státy se pohybovaly v rozmezí od -0,51 do -0,98, tedy velmi výrazně za nejlepšími třemi státy.

Ze všech výše uvedených ukazatelů lze vypožorovat rozdělení států na 3 skupiny. První skupinu reprezentují státy Estonsko, Lotyšsko a Litva, které dokázaly využít nejlepších počátečních podmínek před zahájením transformace a ve sledovaných ukazatelích se vždy pohybovaly na prvních třech místech. Náskok, který tyto státy měly na začátku transformace, si tak dokázaly ve sledovaném období udržet. Druhou skupinu tvoří státy Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán, kde dle výše uvedených ukazatelů neproběhl ve sledovaném období úspěšný proces transformace, a tyto státy dosahovaly nejhorších dílčích hodnocení u většiny ukazatelů. Třetí skupinu tvoří státy Arménie, Gruzie, Kazachstán, Moldávie, Rusko a Ukrajina. Tyto státy dosahovaly u všech ukazatelů podobného hodnocení. Zbylé státy, tj. Ázerbájdžán, Bělorusko a Kyrgyzstán se nacházejí na rozmezí 2. a 3. skupiny.

4. Ekonomická transformace Ruské federace

4.1 Počátky ekonomické transformace Ruské federace

Začátek ekonomické transformace se datuje na 2. ledna 1992, kdy byla realizována rozsáhlá cenová liberalizace, při níž bylo liberalizováno 90 % spotřebitelských cen a 80 % cen výrobců. Pod administrativní kontrolou zůstávaly např. ceny základních potravin, které byly zvýšeny v rozmezí 3 až 5 násobku. Společně s cenovou liberalizací proběhla také liberalizace zahraničního obchodu. Rozsah liberalizace zahraničního obchodu však nebyl tak rozsáhlý jako v zemích střední Evropy, neboť energie, suroviny a další položky, které představovaly objem 55 % vývozu i nadále podléhaly vývozním licencím a dalším omezením, především kvótám. Centrální banka Ruské federace přistoupila k liberalizaci poskytování úvěrů komerčním bankám a zrušila limity úrokových sazeb z depozit. Následně došlo v dílčích krocích ke zvýšení úrokové míry z úvěrů poskytovaných komerčním bankám. V rámci realizace restriktivní rozpočtové politiky byly razantně sníženy rozpočtové výdaje, a to především dotace podnikům a výdaje na vojenské účely. V rámci reformy daňového systému byla zavedena daň z přidané hodnoty. V průběhu roku 1992 byla zahájena malá privatizace a pokročila příprava k privatizaci masové, součástí masové privatizace mělo být vytvoření investičních fondů, do nichž by lidé vlastníci privatizační kupóny mohli investovat. Jednalo se tedy o přípravu pro vytvoření podmínek pro kupónovou privatizaci, která byla preferována jako prioritní nástroj privatizace před přímým prodejem. (Jonáš, 2000).

Tabulka 4.1: Vývoj spotřebitelských cen v roce 1992

Měsíc	1	2	3	4	5	6
Tempo růstu spotřebitelských cen (v %)	345,3	138,0	129,9	121,7	111,9	119,1
Měsíc	7	8	9	10	11	12
Tempo růstu spotřebitelských cen (v %)	110,6	108,6	111,5	122,9	126,1	125,2

Zdroj: Rosstat (2013), vlastní zpracování

Po zahájení procesu liberalizace dosáhla inflace v Ruské federaci v lednu 345,3 %, tempo růstu spotřebitelských cen v následujících měsících již nedosahovalo hodnot z ledna, ale přesto se pohybovalo v rozmezí od 108,6 % do 138,0 %. Celková míra inflace v roce 1992 dosáhla 2608,8 %. Ekonomice Ruské federace tak reálně hrozilo nebezpečí spojené s hyperinflací.

Dle Jonáše (2000) je možnou příčinou tohoto vysokého cenového skoku po zahájení procesu liberalizace velký měnový převis, tedy nerovnováha mezi peněžní zásobou a množstvím nabízeného zboží a služeb. Pravděpodobnější se však jeví podstata tohoto cenového skoku v nedostatečné měnové a rozpočtové restrikcii a hlubších strukturálních problémech ruské ekonomiky, které tak činily finanční stabilizaci ruské ekonomiky podstatně problematičtější. Původně transformační program kalkuloval s deficitem veřejných rozpočtů v roce 1992 ve výši 11 % HDP, ale z důvodu významného překročení výdajů na dotace podniků dosáhl skutečný schodek v roce 1992 dvojnásobku. Přibližně 1/3 rozpočtového schodku byla financována emisí peněz centrální bankou, což byl hlavní důvod rostoucí inflace ke konci roku. I přes rozsáhlé dotace ze státního rozpočtu však ruská ekonomika nedokázala zabránit propadu produkce, kdy v roce 1992 poklesl reálný HDP o 14,5 %. Jednou z hlavních příčin tohoto propadu byl rozpad obchodních vztahů mezi bývalými republikami SSSR a také rozpad RVHP. Podniky nebyly schopné okamžitě a pružně reagovat na nově vzniklou situaci, naplno se začal projevovat deficit neexistence tržních vztahů a institucí, které po dobu více než 70 let existence SSSR chyběly.

4.2 Privatizační program

Konečná verze státního programu privatizace byla schválena dne 11. června 1992. Tento program se stal kompromisem mezi tendry, aukcemi a kuponovou privatizací na jedné straně a mezi převodem majetku na zaměstnance a manažery podniků na straně druhé. Celkový počet jednotek, které měly být privatizovány, se pohyboval okolo 240 tisíc jednotek, což byl jeden z důvodů, proč byly preferovány jiné metody než klasické. Všechny tyto jednotky byly rozděleny do 3 následujících základních skupin:

- 1) Malé a střední podniky s průměrným počtem zaměstnanců do 200 osob s účetní hodnotou fixního kapitálu méně než 1 milión rublů k 1.1 1992. Tato skupina podniků musí být dle programu privatizována prostřednictvím aukcí a tendrů.
- 2) Velké podniky s průměrným počtem zaměstnanců 1000 osob a více s účetní hodnotou fixního kapitálu více než 50 miliónů rublů k 1. 1. 1992. Tato skupina podniků musí být privatizována tím, že je transformována na akciovou společnost.
- 3) Zbývající podniky, které je možno privatizovat libovolnou privatizační metodou.

Důvody pro realizaci masové privatizace nestandardními způsoby byly následující:

- 1) Absence dostatečného domácího kapitálu.
- 2) Nulový zájem o privatizaci ruských podniků ze strany zahraničních investorů.
- 3) 240 000 státních a obecních podniků, které by nebylo možno v takovém počtu privatizovat standardními metodami.
- 4) Zajistit maximální právní transparentnost privatizačního procesu, eliminovat tak vznik divoké privatizace a zajistit nezvratnost ekonomické transformace.
- 5) Dobré veřejné mínění ohledně nestandardních metod privatizace.

Cílem státního programu privatizace bylo vytvoření sociálně tržního hospodářství, jehož základem se má stát soukromé vlastnictví a efektivita podniků, vznik sociální infrastruktury. Pomocí zisků z privatizačního procesu podpořit proces finanční stabilizace ruské ekonomiky. Mezi další cíle patřilo vytvoření konkurenceschopné ekonomiky a vytvoření tržního prostředí pro potencionální budoucí vstup zahraničních investorů (Radygin, 1996).

4.2.1 Kupónová privatizace

Koncept kupónové privatizace byl schválen dne 11. června 1992. Bylo emitováno 148 milionů kupónů, kdy nominální hodnota jednoho kupónu byla 10 000 rublů, kupóny byly bezplatně rozděleny mezi obyvatelstvo a mohl si o ně požádat každý občan starší 18 let způsobilý k právním úkonům. Tyto kupóny mohly být později využity k získání vlastnického podílu v privatizovaných podnicích, nebo dále prodávány. Podniky určené k privatizaci měly povinnost nabídnout nejméně 35 % svých akcií na privatizační kupóny. Hodnota nabízeného majetku prostřednictvím kuponové privatizace byla úřadem pro státní majetek (GKI) odhadována na 1,4 biliónu tehdejších rublů. Na počátku roku 1994 bylo již využito celkem přes 98 % privatizačních kupónů (Boycko, Shleifer a Vishny, 1995).

Z tabulky 4.2 vyplývá, že proces privatizace v letech 1992 až 1994 nabral v Ruské federaci velkou rychlost. Počet podaných žádostí o privatizaci se zvýšil z počtu 18366 v roce 1992 na počet 137501 v roce 1994. Taktéž došlo k výraznému zvýšení realizovaných žádostí o privatizaci, kdy se tento ukazatel zvýšil z 5023 v roce 1992 na 103796 v roce 1994. Prodejní cena privatizovaného majetku dosáhla hodnoty 1107 miliard rublů v roce 1994. Počet státních podniků transformovaných na akciové společnosti se výrazně zvýšil na 20298 jednotek v roce 1994 oproti 59 podnikům v roce 1992.

Tabulka 4.2: Základní ukazatele o postupu privatizace v letech 1992 – 1994

Ukazatel	1. 4. 1992	1. 1. 1993	1. 4. 1993	1. 1. 1994	1. 4. 1994	1. 4. 1994
Podané žádosti o privatizaci (jednotek)	18366	102330	114725	125492	132605	137501
Realizované žádosti (jednotek)	5023	46815	61810	88577	98262	103796
Prodejní cena privatizovaného majetku (mld. rublů)	1,9	157	297	752	901	1107
Počet státních podniků transformovaných na a.s. (jednotek)	59	2376	4805	14073	16751	20298

Zdroj: Radygin (1996), vlastní zpracování

Charakteristickým rysem privatizace v Ruské federaci bylo upřednostňování pracovníků a vedení podniků. Výsledkem tohoto upřednostňování bylo, že jen málo podniků bylo prodáno domácím, či zahraničním investorům, tzv. outsiderům. Výsledkem bylo, že dosavadní zaměstnanci a manažeři, tzv. insideri, získali kontrolu nad značným počtem privatizovaných podniků. Zatímco zájmem outsiderů je především maximalizace výnosů z kapitálu vloženého do podniku, tak zájem insiderů byl v mnohém velmi odlišný. Insideri se z přirozených důvodů bránili změnám, které by mohly vyústit ke ztrátě jejich pracovních míst, nebo změnám, které by vedly k zaostávání a nevyužitelnosti jejich schopností a kvalifikací. Tito insideri představovali významnou lobbistickou skupinu, která se pokoušela bránit a brzdit transformační proces, a to především rozpočtovou restrikci a s ní spojenou restrikci dotací podniků ze státního rozpočtu a omezování zvýhodněných úvěrů prostřednictvím monetární restrikce. Bránili se také příchodu zahraničních investorů, kteří představovali potencionální hrozbu pro nekonkurenceschopné a nerestrukturizované podniky (Jonáš, 2000). Dle Radygina (1996) podlehl proces privatizace v Rusku tlaku politických a zájmových skupin, privatizační proces se tedy velmi zkomplikoval, neboť se dostal do stavu kompromisů a ústupků, čímž se stal značně benevolentním. Institucionální rámec začal výrazně zaostávat za potřebami transformačního procesu, což se projevilo v tom, že řada právních předpisů byla přijata buď v nedostatečné podobě, nebo nebyla přijata vůbec. Proces privatizace a s ní spojená přeměna vlastnických práv, tak neznamenal změnu k lepšímu. Vlastnickými právy v nově vznikajícím institucionálním prostředí se zabýval také Aslund (2007), který došel ke zjištění, že firmy v soukromém vlastnictví dosahovaly lepších hospodářských výsledků než firmy vlastněné státem, ukazuje se však, že firmy, které byly privatizovány standardní cestou, nebo do nich popřípadě vstupovali zahraniční investoři,

vykazovaly po mnoho let lepší hospodářské výsledky než firmy privatizované formou kupónové privatizace, nebo zaměstnaneckých akcií. Autor přesto ukazuje na komplikovaný hospodářský vývoj v prvních letech transformačního procesu. Problém v transformačním procesu dle autora nebyla samotná privatizace, ale nevyužití politického kapitálu v podobě dalších nutných transformačních reforem, které byly prováděny opožděně, nebo nebyly provedeny vůbec.

4.3 Vývoj HDP

Většina ekonomik, kde nedocházelo ke zpoždění a bránění procesu transformace (mezi tyto ekonomiky řadí EBRD země: Českou republiku, Estonsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko) dosahovala v roce 1998 hodnoty HDP na úrovni okolo 100 % HDP z roku 1989, nebo více, viz tabulka 4.3. Výjimkou je pouze Estonsko, které v roce 1998 dosáhlo úrovně HDP na úrovni 76 % HDP roku 1989. Ruská federace dosáhla v roce 1998 pouze HDP na úrovni 55 % HDP roku 1989, ukazuje se tak, že tlaky zájmových skupin bránících procesu plné a brzké transformace měly negativní vývoj na růst HDP. Podobné úrovně dosahovaly všechny země, kde byl proces transformace z politických či jiných důvodů nedostatečný. Mezi výjimky této skupiny patří Uzbekistán, který v roce 1998 dosáhl úrovně 90 % HDP v porovnání s HDP v roce 1989.

Tabulka 4.3: Růst reálného HDP v % ve vybraných ekonomikách

Země	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Úroveň HDP v 1998 (1989 = 100)
Česko	1,4	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	3,2	6,4	3,8	0,3	-2,3	95
Estonsko	-1,1	-8,1	-13,6	-14,2	-9,0	-2,0	4,3	3,9	10,6	4,0	76
Maďarsko	0,7	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	5,1	95
Polsko	0,2	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	4,8	117
Slovensko	1,4	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,9	6,6	6,5	4,4	100
Slovinsko	-1,8	-4,7	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,5	4,6	3,9	104
Rusko	x	-4,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,7	-4,1	-3,5	0,8	-4,6	55
Ukrajina	4,0	-3,4	-11,6	-13,7	-14,2	-23,0	-12,2	-10,0	-3,2	-1,7	37
Gruzie	-4,8	-12,4	-20,6	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	10,5	11,0	2,9	33
Uzbekistán	3,7	1,6	-0,5	-11,1	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,4	3,3	90

Zdroj: EBRD (1999), vlastní zpracování

Údaje pro roky 1989 – 1997 představují odhady EBRD, které byly vypracovány na základě publikací od vnitrostátních orgánů, IMF, World Bank, OECD, PlanEcon a Institutu mezinárodních financí. Údaje pro rok 1998 představují oficiální vládní odhady jednotlivých států. Pro výpočet úrovně HDP v roce 1998 v posledním sloupci jsou odhady HDP převedeny na PPP v USD dle směnných kurzů platných v roce 1989 (EBRD, 1999).

4.4 Období radikálnějších reforem

Při nezlepšování hospodářské situace v roce 1994, která se naopak zhoršovala, si byla vláda vědoma nutnosti přikročit k radikálnějším krokům. Hlavní prioritou bylo zastavit inflaci a obnovit finanční stabilitu. Program měl za cíl snížit měsíční míru inflace, a to především prostřednictvím snížení rozpočtového schodku na 6 % HDP, což představovalo snížení rozpočtového schodku na polovinu. Dalším nástrojem mělo být zavedení přísné kontroly úvěrové expanze, zavedení fixního měnového kurzu a legislativních nařízení, které by zakazovaly financování rozpočtových schodků emisí peněz centrální bankou. V rámci strukturální reformy došlo k liberalizaci vývozního režimu, liberalizaci ropného průmyslu a urychlení reforem v oblasti zemědělství. Všechny tyto stanovené cíle se podařilo přes značný odpor zájmových skupin splnit, naplno se však ukázaly hlavní problémy ekonomiky Ruska, a to klesající příjmy veřejných rozpočtů. Vedle poklesu celkových příjmů veřejného sektoru, se vyvinul problém rozšiřující se platební nekázně a vyhýbání se placení daní. Vláda přistoupila k poměrně dramatickému snížení rozpočtových výdajů, toto snížení však vedlo k problému vyplacení výdajů předepsaných zákonem, např. důchodů a mezd státních zaměstnanců. Důsledkem bylo narůstání rozpočtových nedoplatků. Fakt, že vláda neplnila své předepsané závazky, se negativně odrazil na celé ruské ekonomice a trend neplacení se začal v ekonomice rychle šířit. Nízké příjmy rozpočtů a s ní rychle rostoucí nedoplatky v ekonomice začaly představovat závažnou hrozbu pro makroekonomickou stabilitu ekonomiky Ruska. Ohrožení ruské ekonomiky představovala také rostoucí demonetizace, tedy ztráta úlohy peněz v ekonomice, která souvisela s rostoucími nedoplatky mezi podniky, rozpočtem a domácnostmi. Tato demonetizace znamenala přechod na barterový obchod a systém náhradních platebních prostředků (Jonáš, 2000).

Demonetizace a s ní související rozmach stínové ekonomiky spolu se znehodnocením úspor v důsledku vysoké inflace přinášela ekonomice Ruska značná rizika. Nízká monetizace snižuje efektivnost fungování tržního mechanismu, neboť neumožňuje v plné míře využívat peníze jako instrument směny. Nízká peněžní zásoba zrcadlí nízkou důvěru v ruskou měnu a nízkou poptávku po penězích. Příliv zahraničního kapitálu vedoucí ke zvýšení peněžní zásoby

bez odpovídajícího zvýšení poptávky po penězích může vyvolat značné zvýšení inflace a destabilizovat tak ekonomiku. Projevem nízké poptávky po penězích je nízká výše úspor odrážející nedůvěru v ruské banky. Důsledkem bylo, že i ta část omezených úspor, která po znehodnocení inflací zůstala, nemohla být do velké míry použita na financování investic. Toto představovalo výraznou překážku pro obnovení hospodářského růstu, zastaralá infrastruktura podniků vyžadovala nutnost modernizace, na kterou se nedostávaly odpovídající prostředky. Ani příliv zahraničních investic tak nedosahoval potřeb ruské ekonomiky. Neúspěšnost Ruska v přilákávání investorů bylo odrazem neutěšených podmínek pro podnikání v důsledku zaostávajícího institucionálního rámce, obecně nepříznivých podmínek pro podnikání a byrokratických překážek pro vstup zahraničního kapitálu. Významný byl také nepřátelský postoj ze strany ruských lobbistických skupin (Jonáš, 2000).

4.4.1 Stínová ekonomika

Nejširší pojetí pojmu stínová ekonomika se vymezuje na všechny nelegální a legální produkce statků a služeb, které nejsou zahrnuty do oficiálních statistik pro výpočet HDP. Široké vymezení pojmu stínová ekonomika zahrnuje nenahlášené příjmy z produkce legálních statků a služeb, které jsou součástí peněžní, nebo barterové transakce, to zahrnuje všechny ekonomické činnosti, které měly být nahlášeny státu, nebo daňovým orgánům, ale nebyly. Pro účely bakalářské práce bude termín stínová ekonomika vymezen úžeji, a to tak, že stínová ekonomika zahrnuje všechny legální tržní statky a služby, které nebyly záměrně nahlášeny věcným orgánům z následujících důvodů:

- 1) Vyhnutí se placení povinných plateb, např. DPH, či spotřební daně.
- 2) Vyhnutí se placení příspěvku na sociální zabezpečení.
- 3) Vyhnutí se nutnosti splnit některý z právních předpisů jako je např. minimální mzda, maximální pracovní doba, bezpečnostní normy a další.
- 4) Vyhnutí se splnění administrativních náležitostí.

Stínová ekonomika se tedy ve svém užším pojetí nezabývá typicky kriminálním jednáním, jako jsou např. vloupání, loupež, obchod s drogami a další. Také zde není zahrnuta neoficiální ekonomika např. v podobě domácích prací (Schneider, 2004).

Tabulka 4.4: Velikost stínové ekonomiky

Velikost stínové ekonomiky jako % HDP			
Stát	1990/1991	1994/1995	1999/2000
Česko	15,9	17,2	19,1
Maďarsko	21,4	23,9	25,1
Polsko	21,3	24,3	27,6
Slovensko	14,3	16,2	18,9
Slovinsko	21,5	24,3	27,1
Rusko	37,5	41,3	46,1
Ukrajina	43,3	47,3	52,2
Gruzie	57,8	62,4	67,3
Rumunsko	26,2	30,6	34,4
Průměr SVE	31,5	34,6	37,9

Zdroj: Schneider (2004), vlastní zpracování

Odhady stínové ekonomiky byly sestaveny pro 23 transformujících se ekonomik střední a východní Evropy, včetně některých bývalých svazových republik SSSR, 24 zemí afrického kontinentu, 25 asijských ekonomik, 17 ekonomik zemí centrální a jižní Ameriky a 21 zemí OECD. Celkově tedy byly sestaveny pro 110 ekonomik napříč celým světovým spektrem. Odhady byly provedeny pro 3 časová období, 1990/1991, 1994/1995 a 1999/2000. Odhady stínové ekonomiky byly sestaveny na základě dvou metod: metoda DYMIMIC a metoda peněžní poptávky (Schneider, 2004).

Velikost stínové ekonomiky se v Ruské federaci zvýšila z 37,5 % HDP v prvním sledovaném období na 46,1 % HDP v období 1999/2000, viz tabulka 4.4. Ke zvýšení hodnot došlo u všech transformujících se ekonomik. Hodnoty stínové ekonomiky ve státech, které EBRD zařadila mezi země s hladkým průběhem transformace, byly podstatně nižší než u zemí, kde transformace narážela na politické a jiné překážky. Ve všech 3 obdobích velikost stínové ekonomiky Ruska překračovala průměr SVE, tento rozdíl se v průběhu doby zvětšoval.

4.4.2 Barterový obchod

Z tabulky 4.5 vyplývá, že barterový obchod představoval v Rusku v roce 1995 objem prodeje 25,3 % u spotřebitelských statků, 32,1 % u investičních statků a 42,3 % u statků mezispotřeby.

Tabulka 4.5: Objem barterového obchodu v roce 1995

Statky	Podíl statků k celku (%)	Podíl barterového obchodu k celkovému prodeji (%)
Spotřebitelské statky	41,9	25,3
Investiční statky	33,8	32,1
Statky mezispotřeby	24,3	42,3

Zdroj: Brana a Maurel (1999), vlastní zpracování

Údaje jsou sestaveny na základě průzkumu, který provádí Russian Economic Barometr (REB) pravidelně od roku 1992 v měsíčních a čtvrtletních šetřeních. Šetření je prováděno na 170 – 210 podnicích, které jsou brány jako reprezentativní jak z hlediska geografického, tak i sektorového. Důležitá je v šetření převaha privatizovaných podniků. Ve vzorku podniků bylo 18 % ve vlastnění státu, 26 % mělo smíšenou majetkovou strukturu a zbylých 56 % byly privatizované podniky (Brana a Maurel, 1999).

4.4.3 Příliv přímých zahraničních investic

Tabulka 4.6: Příliv FDI v letech 1989 – 1998

Stát	Kumulativní Příliv FDI v letech 1989 – 1998 (mil. USD)	Kumulativní Příliv FDI v letech 1989 – 1998 na obyvatele (mil. USD)
Česko	9957	967
Estonsko	1382	953
Maďarsko	16459	1627
Polsko	15066	389
Slovensko	1762	326
Slovinsko	1192	596
Rusko	8901	61
Ukrajina	2626	52
Gruzie	526	98
Uzbekistán	533	23

Zdroj: EBRD (1999), vlastní zpracování

Kumulativní příliv přímých zahraničních investic (FDI) na obyvatele v letech 1989 – 1998 dosáhl v Ruské federaci pouze 61 miliónů USD. V transformujících se zemích, kde dle EBRD nedocházelo k brzdění transformačního procesu, byl příliv FDI na obyvatele podstatně

vyšší. U Slovenské republiky, která dokázala přilákat zahraniční investory nejméně, byl příliv FDI na obyvatele více než 5 krát vyšší než u Ruské federace, viz tabulka 4.6.

Zdroje dat jsou IMF, údaje z centrálních bank a odhady EBRD. Jako přímé zahraniční investice jsou pokládány ve většině případů pouze investice do vlastního kapitálu, pouze v některých případech také příspěvky ve formě věcného plnění, např. u Estonska a Slovenské republiky (EBRD, 1999).

4.5 Nový vládní program

V roce 1996 předložila ruská vláda nový ekonomický program, který si kladl za cíl snížit měsíční inflaci, zachovat stabilitu rublu, zvýšit devízové rezervy rublu a souběžně se strukturální reformací tak vytvořit podmínky pro následný ekonomický růst. Na základě tohoto programu byla Rusku přislíbena další pomoc z MMF ve výši asi 10 miliard tehdejších USD. Hlavní program rozpočtových příjmů se však nepodařilo vyřešit, navíc se ruská vláda rozhodla pro jednorázové uhrazení rozpočtových nedoplatků, což znamenalo prudké zvýšení vládních výdajů. Situaci také zhoršovaly nadcházející prezidentské volby a s ní související politický cyklus, taktéž se nadále nedařilo vyřešit problém s neplacením, který byl v ruské ekonomice všudypřítomný. Zhoršení rozpočtových příjmů a zvýšení výdajů na financování první čečenské války vedly k tomu, že v roce 1996 se schodek veřejných rozpočtů zvedl z ohlašovaných 4 % na 8 % HDP. Nejistota ohledně prezidentských voleb způsobila, že domácí i zahraniční investoři začali snižovat poptávku po aktivech denominovaných v rublu, což se projevilo tlakem na měnový kurz a hrozilo nebezpečí, že se fixní měnový kurz stane předmětem spekulativního útoku. Namísto stabilizace tak Rusku hrozila nestabilita. Fixní kurz se nakonec podařilo udržet, což znamenalo příslib do budoucnosti, avšak řešení hlavního problému v nízkých příjmech veřejných rozpočtů zůstal stále přítomný. Snaha o radikálnější řešení problému s neplatičí daní narážela na problém nedostatečného institucionálního rámce, který by dovoloval tento problém razantně vyřešit. K tomuto stavu značně přispívala také ruská opozice, která aktivně bránila přijetí takovýchto zákonů. Vládní dluh a nedoplatky začaly opět narůstat. Pro řešení tohoto problému tak zjevně neexistoval dostatečný politický kapitál. Rostoucí rozpočtový schodek se dařilo financovat jinak než emisí nových peněz a inflace nadále klesala, to vzbudilo předčasně optimistický zájem zahraničních investorů, který však později přinesl řadu problémů (Jonáš, 2000).

4.5.1 První čečenská válka

Problém Čečensko-ruských vztahů se datuje do období 2. světové války, kdy na území Čečenska probíhala kavkazská operace vojsk nacistického Německa, tato skutečnost se stala po skončení války záminkou k deportaci kavkazských národů na Sibiř a do střední Asie, neboť kavkazské národy byly obviněny z kolaborace s nacistickým Německem. V následujících letech docházelo k vyhlazování čečenského obyvatelstva. Situace se obrátila až se smrtí Stalina a nástupu Chruščova, kdy byla přeživším Čečencům dána možnost na návrat do domova, avšak nadále na ně byly uplatňovány různé diskriminační opatření (Žižka, 2005).

V roce 1991 se moci v Čečensku ujal bývalý generál letectva Džochar Dudajev, který se prohlásil prezidentem nezávislé čečenské republiky Ičkerija. Dudajev byl zpočátku podporován Jelcinem, který v něm spatřoval spojence ve vyostřených Čečensko-ruských vztazích, ale opak se stal pravdou. Jelcin se později pokoušel Dudajeva oslabit politicko-demokratickými prostředky, které však nepřinesly očekávaný výsledek. První čečenská válka byla důsledkem neúspěšných pokusů o oslabení Dudajeva, došlo k nasazení těžké vojenské techniky, bombardování a vstupu ozbrojeným ruských složek. Špatná taktická příprava, nepřipravenost vojáků a podcenění nepřítele vedlo k neúspěchu vojenské operace. I když byla tato válka interním problémem Ruska, v mezinárodním ohlasu sklídila značnou kritiku a odsouzení, stejně tak tomu bylo i u domácího obyvatelstva, což ve výhledu nadcházejících prezidentských voleb vedlo Jelcina k uzavření příměří v roce 1996 a následnému uzavření mírové smlouvy v roce 1997. Dudajev byl zabit při bombardování Grozného v roce 1996. Křehký mír však stál na vratkých základech, neboť podstata čečenského problému zůstala nevyřešena (Baturin, 2003).

4.5.2 Období optimismu

Výsledky prezidentských voleb, ve kterých svůj mandát obhájil Jelcin, přinesly uklidnění a pesimismus vystřídal povolební optimismus. Na přelomu roku 1996 a 1997 se zdála být ekonomická situace stabilizována, dařilo se snižovat inflaci, reálný HDP poprvé od počátku transformace zaznamenal mírný růst 0,8 %. Mnozí investoři tak očekávali, že problém inflace byl vyřešen a podobně jako v jiných transformujících se ekonomikách dojde k rychlému ekonomickému růstu. Ruská vláda však nadále čelila vysokým rozpočtovým schodkům, které se dařilo snižovat pouze za cenu výrazných rozpočtových škrtů. Nevyřešený problém s kulturou neplacení však nadále dostával rozpočet do deficitu. Do roku 1996 převládalo financování rozpočtových schodků z domácích zdrojů, především z nákupu

ruských vládních dluhopisů bankami. Koncem roku 1996 se v souvislosti s povolebním optimismem, stabilizovanou inflací a hospodářským růstem naskytla možnost financovat svůj dluh za nižší úrokové sazby ze zahraničí, neboť zahraniční investoři začali projevovat zájem o ruské cenné papíry. Od konce roku 1996 do konce roku 1997 se podařilo ruské vládě emitovat euroobligace ve výši 4,5 miliardy tehdejších USD. Zahraniční investoři také kupovali vládní dluh v domácí měně. Pro investory i ruskou vládu se jevily tyto transakce výhodné, protože ruské vládě umožňovaly za relativně výhodných podmínek zajistit financování a pro investory se jevilo Rusko velmi atraktivní. Vše bylo umocněno zhodnocováním rublu. Příliv zahraničního kapitálu se projevil nejen růstem ceny, ale také poklesem úrokových sazeb z vládních obligací. Na pohled snadné financování rozpočtového schodku však znamenalo, že tlak na vyřešení neutěšené situace v oblasti neplacení daní poklesl, tento problém tak zůstával nadále nevyřešen. Rusko se začalo velmi rychle zadlužovat a to jak v domácí, tak zahraniční měně, ale souběžně s tím nepodnikalo dostatečně rázné kroky k vyřešení strukturálního problému (Jonáš, 2000).

4.6 Ruská krize

V říjnu 1997 se v Rusku začaly projevovat důsledky asijské krize a zahraniční investoři začali stahovat z Ruska svá depozita. Důsledkem bylo, že centrální banka musela začít intervenovat na obranu kurzu rublu a zvýšila úrokové sazby. Nevyřešený problém rozpočtových příjmů z důvodu neplacení daní začal opět zhoršovat problém opoždění v domácích platbách. V průběhu roku 1997 bylo Rusko postiženo také klesající cenou energetických surovin, především ropy a zemního plynu, což se nepříznivě projevilo na poklesu exportních příjmů. Souběh těchto událostí vedl k narůstající nejistotě investorů, vedoucí k odlivu dalšího kapitálu a to nejen zahraničního, ale také domácího. Kritická situace ve vybírání daní vedla ke stavu, kdy ruský stát nebyl schopen splácet své vnitřní zákonné závazky, v lepším případě se značným zpožděním. Úrokové sazby vzrostly až na 100 % za rok a ruský akciový trh výrazně poklesl. V červenci 1998 poskytl mezinárodní měnový fond spolu s vládami některých ekonomicky vyspělých zemí velký úvěrový rámec, který měl Rusko zajistit platební schopnost. Významná část těchto zdrojů byla ovšem zpronevěřena a byla vyvedena ze země, a to především do Kypru (Kolman, 2008).

Stejně jako dřívější programy měl i tento za cíl především snížit schodek veřejných rozpočtů. K tomuto snížení mělo napomoci především radikální zlepšení výběrů daní, k čemuž byla vytvořena speciální jednotka, která by toto kontrolovala. Po oznámení nové pomoci klesl úrok z vládních dluhopisů z 200 % na 50 % a tlak na kurz rublu na chvíli ustal.

Ruský státní parlament (Duma) však později odmítl přijmout řadu klíčových zákonů, které byly pro podmínky plnění programu MMF nezbytné. V srpnu tak úrokové sazby vzrostly na 300 % a devízové rezervy klesly pod 4 miliardy USD, což stačilo na financování dovozu na 2 týdny, situace se stala neudržitelnou. 17. srpna přistoupila vláda k devalvaci rublu, bylo vyhlášeno jednostranné moratorium na splacení svého dluhu do konce roku 1999 a 90denní moratorium na splacení zahraničního dluhu soukromými dlužníky. Tato opatření však nebyla doprovázena dostatečnými kroky v oblasti hospodářské politiky, což vedlo k dalšímu zvyšování nejistoty investorů a rubl se opět ocitl pod silným tlakem, což vyústilo na počátku září k opuštění fixního kurzu a přechodu na kurz plovoucí, který se okamžitě razantně propadl. V září následně vzrostla cenová hladina o 40 %. Srpnová krize znamenala také dramatický šok v bankovním sektoru, který pocíťoval značné ztráty z důvodu investic do vládního dluhu a také v důsledku znehodnocení kurzu, neboť měl fixní dolarové závazky a platební systém se zhroutil. Průmyslová produkce poklesla ve srovnání s rokem 1997 o 15 %. Nízký objem devízových rezerv centrální banky a odříznutí od zahraničního financování v důsledku moratoria na vládní dluh znamenaly prudké omezení dovozu, který oproti předcházejícímu roku poklesl zhruba na polovinu (Jonáš, 2000).

4.6.1 Únik kapitálu do zahraničí

Problém s vybíráním daní byl jedním, avšak dle Kotlmana (2008) nikoliv rozhodujícím problémem. Tím byl problém úniku kapitálu ze země realizovaný ruskými oligarchy a mafií. Jedním ze způsobů vyvážení kapitálu byla tzv. podfakturace, která se používala zejména při vývozu drahých kovů, energetických surovin a chemických produktů. Na faktuře se uváděla nižší než prodejní cena a rozdíl zahraniční partner hradil na soukromé účty manažerů exportních firem. V letech 1996 až 1998 se únik kapitálu odhaduje na 70 mil. USD, pakliže se dá předpokládat, že k únikům docházelo od začátku transformačního procesu, celková částka bude mnohonásobně vyšší. Otázkou zůstává, jaké bylo skutečné použití finanční pomoci z MMF a kdo na ní ve skutečnosti profitoval. Zvláštností ruské měnové krize jsou její příčiny, běžný účet platební bilance nevykazoval znaky dramatického problému, po 3 roky před vypuknutím krize se pohyboval vždy v kladných číslech. Obchodní bilance byla přebytková kolem 15 mld. USD za rok. Příčinou krize tedy nebyly nadměrné dovozy, jak tomu bylo u jiných zemí zasažených finanční krizí.

4.6.2 Ruský organizovaný zločin

Specifikem ruského organizovaného zločinu na rozdíl od jiných nechvalně známých zločineckých organizací jako jsou např. La Cosa Nostra, Korsický klan a další, jsou instituce,

kteře vedly ke vzniku těchto zločineckých organizací. Zločinecké organizace vznikaly povětšinou jako místní organizace, které určitým způsobem nahrazovaly stát v oblasti ochrany práva, popřípadě v oblasti ochrany obyvatelstva, není proto s podivem, že mezi první tyto organizace patří La Cosa Nostra, jejímž místem vzniku je Sicílie a Korsický klan. Tyto organizace jsou typické rigidní strukturou a systémem vnitřního práva, který je jejími členy nezpochybnitelný a plně uznávaný. Naproti tomu ruské zločinecké organizace vznikaly za jediným účelem a to byl finanční zisk, struktura nebyla tak neměnná jako tomu je u jiných organizací a její členové převážně nectili hodnoty, které jsou typické pro výše zmíněné zločinecké skupiny. Dalším specifikem je, že ruské organizace jsou schopny spolupracovat mezi sebou navzdory etnickým, náboženským a jiným odlišnostem, jsou schopny spolupracovat s kýmkoliv, kdo je ochoten hrát podle jejich pravidel. Ruský organizovaný zločin dokázal také velmi efektivně rozšířit své vazby do zahraničí a to především napojením na ruskojazyčné organizace v jiných zemích a vytvářením svých zločineckých diaspor mimo území Ruska, což učinilo tyto organizace nebezpečnějšími (Galeotti, 2012).

Existence centrálního plánování po více než 70 let způsobila, že na počátku ekonomické transformace neexistovaly instituce, které by mohly efektivně zajistit vymahatelnost práva. Zločinecké organizace, tak začaly tyto instituce nahrazovat, v důsledku čehož se dostaly ke značným finančním prostředkům, reálně tak na počátku transformace hrozilo, že zločinecké organizace budou vyvíjet aktivitu, která by zpomalovala vytváření institucionálního rámce, který by byl schopen tyto organizace nahradit. Jednou možností, jak tohoto docílit, bylo uplácení, které vedlo v Rusku ke vzniku značně korupčního prostředí. Druhou možností bylo realizovat tyto brzdy institucionálního rámce prostřednictvím násilí, což se jevílo jako méně pravděpodobné (Leitzel, 1996).

Mezi aktivity, které mají negativní vliv na celou společnost a kvalitu demokracie patří například tlaky na sdělovací prostředky, které mají zajistit, aby novináři nepsali o kriminálních aktivitách a těmito kauzami se nezabývali. Svobodou tisku se od roku 1980 zabývá organizace Freedom House, která pravidelně zveřejňuje pro 197 zemí zprávu Freedom of the Press, která obsahuje index o svobodě tisku. Tento index se do roku 2001 skládal ze 4 ukazatelů, kdy jedním z nich je ukazatel zabývající se represemi vůči novinářům v podobě jejich zabíjení, fyzického násilí, nátlaku a další. Do roku 1996 ukazatel nabýval hodnot od 0 do 20, od roku 1997 nabýval hodnot od 0 do 5 (Freedom House, 2013).

V Ruské federaci vyjma roku 1993 dosáhl ukazatel represí vůči novinářům vždy maximální hodnoty, které mohl index nabývat, viz tabulka 4.7. Ve většině porovnávaných

zemí tento ukazatel v průběhu času klesal. Fyzický nátlak na novináře tak v Ruské federaci znamenal problém ohrožující demokracii a všeobecnou transparentnost.

Tabulka 4.7: Represe vůči novinářům

Stát	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Česko	2	1	0	0	0	0	0
Estonsko	3	1	0	2	0	0	0
Maďarsko	2	1	0	0	0	0	5
Polsko	5	5	0	2	0	0	0
Slovensko	8	8	2	2	1	0	1
Slovinsko	4	5	0	1	0	0	0
Rusko	10	20	20	20	5	5	5
Ukrajina	1	0	10	1	5	5	5
Gruzie	15	16	10	0	1	4	0
Uzbekistán	17	11	15	2	0	2	2

Zdroj: Freedom House (2013), vlastní zpracování

4.6.3 Příjmová nerovnoměrnost

Přechod z plánované ekonomiky na tržní má za následek výrazné změny nejen ve výši celkového národního důchodu, ale také v jeho rozdělení. Růst příjmové nerovnosti je jedním z nejvíce negativních sociálních aspektů transformačního procesu. V Rusku v období od transformace do roku 1999 došlo ke vzniku výrazné příjmové nerovnosti, kdy příjem nejchudší vrstvy spodních 10 % představoval pouze příjem méně než 2 % z celkového národního důchodu, zatímco příjem horních 10 % se blížil 40 % národního důchodu. Jako indikátor příjmové nerovnosti slouží Giniho koeficient, který nabývá hodnot od 0,00 do 1,00, kdy hodnota 0,00 značí absolutní příjmovou rovnost a hodnota 1,00 absolutní příjmovou nerovnost. Jako zdroje dat byly použity údaje World Bank a World Development Indicators z roku 2001 (Kislitsyna, 2008).

Z tabulky 4.8 vyplývá, že příjmová nerovnoměrnost se v průběhu ekonomické transformace v Rusku výrazně zvýšila. V období 1987 – 1990 byl Giniho koeficient 0,26, zatímco v období 1996 – 1999 již 0,47, příjmová nerovnost se tedy v průběhu transformačního procesu takřka zdvojnásobila. Podobný vývoj byl také u států Bulharska, Gruzie a Ukrajiny. Naopak u zemí Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovinsko došlo oproti výše zmíněným státům k mírnému růstu nerovnoměrnosti. K růstu nerovnoměrnosti došlo v průběhu transformace u všech porovnávaných států.

Tabulka 4.8: Giniho koeficient

Giniho koeficient příjmů na osobu			
Stát	1987 - 1990	1993 - 1994	1996 – 1999
Česko	0,19	0,23	0,25
Estonsko	0,24	0,35	0,37
Maďarsko	0,21	0,23	0,25
Polsko	0,28	0,28	0,33
Slovinsko	0,22	0,29	0,25
Rusko	0,26	0,48	0,47
Ukrajina	0,24	0,47	-
Gruzie	0,29	-	0,43
Bulharsko	0,23	0,29	0,41

Zdroj: Kislitsyna (2008), vlastní zpracování

4.6.4 Korupce

Korupce představuje brzdu ekonomického rozvoje, korupce je definována jako zneužití veřejné moci k osobnímu prospěchu. Korupcí se zabývá organizace Transparency International, která pravidelně od roku 1995 sestavuje index vnímání korupce (CPI), index je sestaven na základě mnoha zdrojů, a aby mohl být pro zemi index určen, musí pro něj existovat údaje minimálně ze třech zdrojů. V bakalářské práci budou použita data od roku 1996, kdy byl index poprvé zveřejněn pro Ruskou federaci. Hodnoty indexu nabývají od 0,00 do 10,00, kdy hodnota 0,00 představuje zemi, kde je korupční jednání přítomné u všech podnikatelských, politických a jiných aktivit. Hodnota 10,00 představuje takové prostředí, kde nedochází k žádnému korupčnímu jednání. Index je každý rok sestaven pro jiný počet zemí, dochází také k určité změně metodologie (Transparency International, 2014).

Ruská federace dosahovala v porovnání s ostatními zeměmi nejhorších výsledků ve všech letech, viz tabulka 4.9. Interval CPI pro Rusko se od roku 1996 do roku 2000 pohyboval v rozmezí od 2,10 do 2,58. Korupce tedy byla v této zemi ve sledovaném období velmi negativně vnímána a její četnost v politických, podnikatelských a jiných oblastech byla značná. Ve všech sledovaných zemích lze vypočítat negativní tendence ve srovnání CPI v roce, kdy byl pro ně index poprvé sestaven a v roce 2000, mimo Estonska, kde hodnota CPI byla ve všech 3 letech 5,70 a Maďarska, kde hodnota CPI zůstala na prakticky stejné úrovni.

Tabulka 4.9: Index vnímání korupce (CPI)

Stát	1996	1997	1998	1999	2000
Česko	5,37	5,20	4,80	4,60	4,30
Rusko	2,58	2,27	2,40	2,40	2,10
Polsko	5,57	5,08	4,60	4,20	4,10
Maďarsko	x	5,18	5,00	5,20	5,20
Rumunsko	x	3,44	3,00	3,30	2,90
Estonsko	x	x	5,70	5,70	5,70
Slovensko	x	x	3,90	3,70	3,50

Zdroj: Transparency International (2014), vlastní zpracování

Korupcí se také zabývali Helmann, Jones a Kaufmann (2000), kteří se zaměřili na korupci veřejných představitelů a institucí v transformujících se ekonomikách. Index ovlivňování státu (IOS) byl sestaven pro rok 1999 na základě průzkumů provedených World Bank a EBRD. Státům je dle hodnoty indexu přiřazen status, a to buď nízká úroveň ovlivňování, nebo vysoká. Index ovlivňování státu se skládá z 6 ukazatelů:

- 1) Korupce v parlamentu a ovlivňování zákonů ve prospěch osobních zájmů (KPA).
- 2) Korupce prezidenta ve prospěch osobních zájmů (KPRE).
- 3) Špatné zacházení centrální banky s fondy (CB).
- 4) Soudní rozhodnutí v kriminálních případech (KRI).
- 5) Soudní rozhodnutí v občanko-právních sporech (OPS).
- 6) Nelegální příspěvky stranám a osobám pro jejich volební kampaně. (VAK).

Z tabulky 4.10 vyplývá, že Ruská federace společně s Ukrajinou dosáhla nejhoršího výsledku a hodnota indexu pro ně byla v roce 1999 32, což odpovídá vysokému stupni ovlivňování. Mezi porovnávanými zeměmi byly dále do skupiny, kde dochází k vysokému stupni ovlivňování, zařazeny také státy Slovensko a Gruzie. Ostatní státy byly hodnoceny jako státy, kde je úroveň ovlivňování státu na nízké úrovni. Nejnižší hodnoty dosáhl Uzbekistán. Tento výsledek Uzbekistánu je pravděpodobně způsobem diktátorských režimem, který panuje v této zemi. Výše zmíněné instituce jsou podřízeny diktátorskému režimu, neexistuje tedy velký prostor pro uplácení, který by mohl vést k osobnímu prospěchu podplácejícího, nebo příjemce úplatku.

Tabulka 4.10: Index ovlivňování státu v roce 1999

Stát	KPA	KPRE	CB	KRI	OPS	VAK	IOS	Klasifikace
Česko	18	11	12	9	9	6	11	nízká
Estonsko	14	7	8	8	8	17	10	nízká
Maďarsko	12	7	8	5	5	4	7	nízká
Polsko	13	10	6	12	18	10	12	nízká
Slovensko	20	12	37	29	25	20	24	vysoká
Slovinsko	8	5	4	6	6	11	7	nízká
Rusko	35	32	47	24	27	24	32	vysoká
Ukrajina	44	37	37	21	26	29	32	vysoká
Gruzie	29	24	32	18	20	21	24	vysoká
Uzbekistán	5	4	8	5	9	4	6	nízká

Zdroj: Hellman, Jones a Kaufmann (2000), vlastní zpracování

4.7 Období po krizi

V období po krizi se vyrojily obavy, že v Rusku dojde k negativnímu vývoji v oblasti hospodářské i politické. Růst finanční nestability by mohl vést k hospodářskému kolapsu. Nedostatečně flexibilní vláda by nebyla schopna na tento vývoj adekvátně reagovat. Obavy, že vláda nebude schopná čelit nenakloněnému parlamentu a nebude schopná zajistit základní stabilitu, vedly k možnosti, že se uchýlí k restrikcím zahraničního obchodu a různým administrativním opatřením. Hrozilo tak, že Rusko nasměruje svůj vývoj směrem k vnitřně orientované politice izolacionismu, která by měla negativní důsledky pro budoucí hospodářský a politický vývoj země. Tento scénář se však nenaplnil. Inflace sice zůstala v období po krizi na vyšší úrovni částečně způsobené devalvací rublu a uvolněním měnové politiky bezprostředně po krizi, později však byla fiskální i monetární politika opět zpřísněna a inflace začala pomalu klesat. Vláda udržovala rozpočtové výdaje na nízké úrovni a činnost centrální banky v úvěrování vlády byla omezena. Centrální banka se taktéž neuchýlila k rozsáhlému poskytování likvidity bankovnímu sektoru a naopak začala odebírat licence insolventním bankám (Jonáš, 2000).

Inflace vedla ke značnému znehodnocení rublu, což výrazně pomohlo ruským exportérům, tento dopad však byl pouze omezený, neboť hlavní exportní odvětví, těžba ropy a zemního plynu trpěly v důsledku nedostatečných investic a nerestrukturalizace problémem v nedostačující přepravní kapacitě. Nebyly tak schopny flexibilně zvyšovat přepravované množství těchto komodit. Znehodnocení rublu mělo spíše vliv na snížení dovozu, pokles

průmyslové výroby se tak zastavil již na konci roku 1998, neboť ruské firmy začaly nahrazovat import, který se vlivem znehodnocení rublu velmi prodražil. Vyšší hospodářský růst pozitivně ovlivnil také oblast vybírání daní. Problém s kulturou neplacení však zůstal v Ruské federaci nadále přítomný, rozpočtová soustava, tak nadále zůstávala jedním ze zdrojů problémů. V oblasti strukturálních reforem rovněž nedošlo na konci roku 1998 a začátku roku 1999 k pozitivnímu vývoji, byly naopak přijaty některá opatření, která představovala krok zpět. Jedním z takových opatření bylo zastavení procesu privatizace a vývoj v restrukturalizaci bankovního systému byl rovněž značně zpomalen, nadále tak docházelo k nelegálnímu a legálnímu úniku kapitálu ze země. I přes problém ruské kultury neplacení se nepodařilo schválit legislativní opatření, která by dovolovala tento problém rázně řešit. Po krizi byla zavedena povinnost exportérů na odprodej poloviny devizových příjmů, následně byla tato povinnost zvýšena na 75 % devizových příjmů. Cílem těchto opatření bylo zajistit dostatečnou velikost devíz, aby stát mohl i nadále splácet své zahraniční závazky. (Jonáš, 2000).

5. Závěr

Ekonomická transformace představuje rozsáhlou změnu ve fungování státu nejen v oblasti ekonomické, ale především také v oblasti politické a sociální, kdy právě situace v oblasti politické a sociální je impulzem k zahájení tohoto ekonomického procesu, bez dostatečné podpory v těchto oblastech nelze proces ekonomické transformace úspěšně realizovat.

V úvodu byl vytyčen cíl bakalářské práce a nastíněna struktura jednotlivých kapitol, dále byly v úvodu uvedeny zdroje, ze kterých bylo čerpáno pro účely empirické části bakalářské práce.

Druhá kapitola práce se zabývala teoretickými východisky ekonomické transformace, zde byly charakterizovány rysy socialistické ekonomiky, vymezeny pojmy vlastnictví a vlastnická práva a jejich vliv na ekonomiku. V kapitole byly popsány a vzájemně porovnány strategie ekonomické transformace v podobě šokové terapie a gradualistického přístupu. Byl popsán proces privatizace a restrukturalizace, popsány a vzájemně porovnány jednotlivé přístupy k procesu privatizace a restrukturalizace. V neposlední řadě se také 2. kapitola zabývala pojmy bezprostředně souvisejícími s procesem transformace, jako jsou politický kapitál, závislost na zvolené cestě, tragédie společného vlastnictví a další.

Obsahem třetí kapitoly byl popis událostí a příčin, které vedly k rozpadu SSSR. Rozpad SSSR je spojen s neefektivností samotné podstaty centrálního plánování. Proces přestavby, otevřenosti a urychlení nepřesáhl rozsah reforem prováděných v minulosti, pokoušel se o kombinaci tržních prvků se společným vlastnictvím, což vedlo ke zhoršení životní úrovně obyvatelstva a vyvolání tlaku na osamostatnění jednotlivých států, který nakonec vyvolal srpnový puč a předznamenal tak rozpad SSSR, ke kterému došlo o 4 měsíce později. Tato kapitola se také zabývala následným politicko-ekonomickým vývojem v bývalých svazových republikách SSSR. Země byly porovnány na základě indexu počátečních hodnot, indexu lidského rozvoje v letech 1993 a 2002, indikátorů transformace v letech 1999, indexu politických občanských svobod a indikátorů vládní a institucionální kvality v roce 2000. Nejlepších výsledků dosáhly státy Estonsko, Litva a Lotyšsko, které dokázaly využít nejlepších podmínek po rozpadu SSSR a tento náskok v průběhu zvyšovaly. Ostatní země byly podstatně méně úspěšné než tyto pobaltské státy a nedokázaly tak nasměrovat svůj vývoj k demokracii a svobodné tržní ekonomice.

Čtvrtá kapitola se zaměřila na proces ekonomické transformace v Ruské federaci. Ruská federace zvolila šokovou strategii, která se však velmi rychle zpomalila a existující

institucionální rámec nedokázal v Rusku zajistit ekonomický růst a stabilizaci. Ruské HDP neustále klesalo a v roce 1998 představovalo pouze 55 % HDP v roce 1989. Vznik a uplatňování nových institucí, které by ekonomický růst a stabilitu byly schopny zajistit nebyly z důvodů politických, lobbistických a zločineckých zájmů přijaty, nebo byly přijaty velmi opožděně, či v pouze omezené míře. Institucionální rámec tak v průběhu transformace velmi výrazně zaostal za potřebami ekonomické transformace. Situaci v transformačním procesu také velmi výrazně zhoršovala kultura neplacení, která byla všudypřítomná, stejně tak jako korupce ve všech společenských vrstvách. Značný vliv si v průběhu transformace dokázala zajistit mafie a oligarchie. Ekonomickou transformaci Ruské federace tak lze hodnotit v 90. letech jako nevydařenou, kdy se jeví jako hlavní příčina nedostatečný institucionální rámec, který vedl až k ruské měnové krizi. Přestože tento institucionální rámec nebyl dostatečně silný na to, aby dokázal zajistit ekonomický růst a stabilitu, byl dostatečně silný na to, aby dokázal zajistit nezvratnost transformačního procesu, což lze hodnotit pozitivně.

Seznam literatury

- ASLUND, Anders, 2007. *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*. Washington: Peterson Institute. ISBN 978-0-88132-409-9.
- BATURIN, J.M. a kolektiv, 2003. *Jelcinova epocha 1988 – 2000: Od Gorbačeva k Putinovi*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub. ISBN 80-242-1084-3.
- BOYCKO, Maxim, Andrei SHLEIFER a Robert VISHNY, 1995. *Privatizing Russia*. London: MIT Press. ISBN 0-262-02389-X.
- BRANA, Sophie a Mathilde MAUREL, 1999. Barter in Russia: Liquidity Shortage Versus Lack of Restructuring. *Working paper CEPR Discussion Papers no. 2258*. ISSN 0265-8003.
- BRUEGGEMANN, William, 2013. *The practice of Macro social work*. 4. vyd. Belmont: Brooks/Cole. ISBN 978-0-495-60228-6.
- CIHELKOVÁ, Eva a Jaroslav FINGERLAND, 1992. *Komparativní ekonomika: střední a východní Evropa*. Praha: Vysoká škola ekonomická. ISBN 80-7079-866-1.
- DEWATRIPONT, Mathias a Gerard ROLAND, 1995. Gradualismus. In: JONÁŠ, Jiří a Aleš BULÍŘ eds. *Ekonomie reformy: Vybrané o teoretických a praktických otázkách přechodu k tržní ekonomice*. Praha: Management Press. ISBN 80-85603-84-5.
- EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT, 1999. *Transition report 1999: Ten years of transition*. London: EBRD Publications. ISBN 1-898802-15-7.
- FALCETTI, Elisabetta, Martin RAISER a Petr SANFEY, 2000. Defying the odds: initial conditions, reforms and growth in the first decade of transition. *The European Journal of Comparative Economics*, 30(2), 229-250. ISSN 1824-2979.
- FREEDOM HOUSE, 2013. *Freedom of the Press: Detailed Data and Subscores 1980-2013* [online]. Washington: FREEDOM HOUSE, 1. 1. 2013 [cit. 20. 1. 2014]. Dostupné z: www.freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%20Detailed%20Data%20and%20Subscores%201980-2013.xls
- FREEDOM HOUSE, 2014. *Freedom in the World: Methodology* [online]. Washington: FREEDOM HOUSE, 1. 1. 2014 [cit. 20. 1. 2014]. Dostupné z: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world-2014/methodology#.U1FTFIV_sjZ
- FREEDOM HOUSE, 2014. *Freedom in the World: Country ratings and status, FIW 1973-2014* [online]. Washington: FREEDOM HOUSE, 1. 1. 2014 [cit. 20. 1. 2014]. Dostupné z: www.freedomhouse.org/sites/default/files/Country%20Ratings%20and%20Status%2C%201973-2014%20%28FINAL%29.xls

- GALEOTTI, Mark, 2012. *Transnational Aspects of Russian Organized Crime* [online]. London: Chatnam House, 17. 6. 2012 [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/170712summary.pdf>
- HAVEL, Jiří, 2004. Budování institucí v České republice. *Politická ekonomie*, 52(6), 723-739. ISSN 0032-3233.
- HELLMANN, Joel, Geraint JONES a Daniel KAUFMANN, 2000. Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption, and Influence in Transition. *Working paper World Bank Institute no. 2444*. ISSN 1564-6971.
- HERON, Tony, 2012. *The Global Political Economy of Trade Protectionism and Liberalization*. New York: Routledge. ISBN 978-0-415-45490-2.
- HOLMAN, Robert, 2011. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-006-5.
- HOLMAN, Robert, 2000. *Transformace české ekonomiky v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku. ISBN 80-902795-6-2.
- JONÁŠ, Jiří, 2000. *Světová ekonomika na přelomu tisíciletí*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-016-3.
- KUNEŠOVÁ, Hana a Eva CIHELKOVÁ a kolektiv, 2006. *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-455-4.
- LOUŽEK, Marek, 2002. Buďme hrdí na kuponovou privatizaci. In: TŘÍSKA, Dušan a Václav KLAUS a kolektiv. *Kuponová privatizace*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku. ISBN 80-86547-02-7.
- KOLMAN, Vladimír, 2008. *Deset let od propuknutí ruské měnové krize* [online]. Praha: ČNB, 22. 9. 2008 [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: http://www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/clanky_rozhovory/media_2008/cl_08_08092.html
- KISLITSYNA, Olga, 2008. Income Inequality in Russia during Transition How Can It Be Explained? *Working paper Economics Education and Research Consortium Working Paper Series no. 03/08*. ISSN 1561-2422
- LEITZEL, James, 1996. Crime and the Political Economy of Russian Reform. *Working paper CEPR Discussion Papers no. 2056*. ISSN 0265-8003
- MARANGOS, John, 2014. *Alternative Economic Models of Transition*. New Jersey: Transaction Publishers. ISBN 978-1-4128-0696.

MYANT, Martin a Jan DRAHOKOUPIL, 2013. *Tranzitiví ekonomiky: Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2268-4.

NAGLE, John a Alison MAHR, 1999. *Democracy and Democratization: Post-Communist Europe in Comparative Perspective*. London: SAGE Publications. ISBN 0-7619-5678-6.

PARKER, David a David SAAL, 2003. *International Handbook on Privatization*. Northampton: Edward Elgar Publishing. ISBN 1-84064-613-6.

RADYGIN, Alexander, 1996. *Privatization in the Russian Federation*. Varšava: CASE. ISBN 83-86296-68-2.

RIA NOVOSTI, 2011. *Itogi golosovaniya na vsesozuznom referendume o sochranenii CCCP* [online]. Moskva: RIA NOVOSTI, 17. 3. 2011 [cit. 10. 1. 2014]. Dostupné z: <http://ria.ru/infografika/20110317/344858037.html#13816011144223&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration>

RIA NOVOSTI, 2012. *Raspad CCCP i deklaratsiya nezavisimosti respublik CCCP* [online]. Moskva: RIA NOVOSTI, 5. 9. 2012 [cit. 10. 1. 2014]. Dostupné z: <http://ria.ru/analytics/20581221/522377984.html>

ROSSTAT, 2013. *Potrebitelskiye tseny* [online]. Moskva: ROSSTAT, 31. 1. 2013 [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/prices/potr/tab-potr1.htm

RŮČKOVÁ, Petra a Michaela ROUBÍČKOVÁ, 2012. *Finanční management*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4047-8.

SCHNEIDER, Friedrich, 2004. Shadow Economies around the World: What do we really know? *Working paper Institut fuer angewandte Wirtschaftsforschung no. 16*. ISSN 1617-5654.

SLANÝ, Antonín a kolektiv, 2003. *Makroekonomická analýza a hospodářská politika*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-738-3.

SPĚVÁČEK, Vojtěch a kolektiv, 2002. *Transformace české ekonomiky: Politické, ekonomické a sociální aspekty*. Praha: Linde. ISBN 80-86131-32-7.

TOMŠÍK, Vladimír, 1999. *Proces ekonomické transformace v zemích střední a východní Evropy*. Praha: Vysoká škola ekonomická. ISBN 80-7079-898-X.

TRANSPARENCY INTERNATIONAL, 2014. *Corruption perceptions index* [online]. Berlín: TRANSPARENCY INTERNATIONAL, [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/previous_cpi

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 1993. *Human Development Report 1993*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-508457-8.

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2002. *Human Development Report 2002: Deepening democracy in a fragmented world*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-521915-5.

WORLD BANK, 2012. *Worldwide Governance Indicators: Download full dataset* [online]. Washington: WORLD BANK, 31. 1. 2012 [cit. 20. 1. 2014]. Dostupné z: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/wgidataset.xlsx>

WORLD BANK, 2013. *Worldwide Governance Indicators: Description of methodology* [online]. Washington: WORLD BANK, 1. 1. 2013 [cit. 20. 1. 2014]. Dostupné z: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

ZBOŘILOVÁ, Hana a Libor ŽÍDEK, 2005. Washingtonský konsenzus v české ekonomické praxi 90 let. *Working paper Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky č. 6/2005*. ISSN 1801-4496.

ŽÍDEK, Libor, 2006. *Transformace české ekonomiky 1989 - 2004*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-922-X.

ŽIŽKA, Petr, 2005. *Rusko-čečenský konflikt* [online]. Praha: Glosy.info, 16. 10. 2005 [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: <http://glosy.info/texty/rusko-cecensky-konflikt/40>

Seznam zkratk

CPI	Index vnímání korupce
EBRD	Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj
FDI	Přímé zahraniční investice
GKČP	Státní výbor pro výjimečný stav
GKI	Úřad pro státní majetek
HDI	Index lidského rozvoje
IMF	Mezinárodní měnový fond
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
REB	Ruský ekonomický barometr
RSFSR	Ruská socialistická federativní svazová republika
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SNS	Společenství nezávislých národů
SVE	Střední a východní Evropa
UNDP	Rozvojový program OSN
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byl seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že bakalářská práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího bakalářské práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o bakalářské práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, bakalářskou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 9.5.2014

.....
Jan Kurník